

Euskal prentsa 1936ko uztailaren 18aren aurretik

Karmelo Garitaonandia

1. Sarrera

Hogeitamargarreneko hamarkadan, Hego Euskal Herriko prentsa, arlo politikoko alderdi edo korrante ideologiko guztiek eragindako enpresek bultzatutako komunikabidea zen (*El Noticiero Bilbaíno*-ren salbuespen bakarrarekin). Irakurle bakoitzak, edo eta gutxienez ere irakurle politiko bakoitzak, bere egunkaria zeukan, Donostiako sektorerik integristarenetik hasi (*La Constancia*) eta errepublikartasun bizkaitarreraino (*El Liberal*) eskuinetik (*El Pueblo Vasco*) eta nazionalismotik (*Euzkadi*) pasata. Alderdiek artean, egunkaria zuten beren ideiak zabaltzeko funtsezko tresna.

Prensa espainiarrak orokorki, eraldaketa sakonak izan zituen XIX. Mendearen amaieratik eta kazetal enpresa garrantzitsuak

sortu ziren (*ABC*, *El Debate*, *El Sol*, *La Vanguardia*, etab.), baina kontzepzio informatzaileago batetik abiatu arren, egunkaria artean, gizarte zibilean alderdien ideologiak eta kritzi-korronteak sartzeko tresna zen. Hego Euskal Herria ere ez zen salbuespena. Bizitza publikoan eskua sartzeko erizpide horrek, *Euzkadi*, *La Tarde* eta *Excelsior* egunkariak sortzera eraman zuen nazionalismoa ere, *El Pueblo Vasco* sortzera (1910) maurismoa, *El Diario Vasco* sortzera (1934) Gipuzkoako *Renovación Española*, etab.

Gerra zibila iritsi arte, Gobernuak prentsari buruz jarraitutako politika, libertate formalen ikuspegi liberal batean oinarritutakoa izan zen, nahiz eta kontrapuntu bat baino gehiago egon. Lehenik, *Ley de Defensa de la República*, zegoen 1931ko Urrian onetsia eta honek isunak eta suspentsioak ezartzen zituen, besteren artean, ondorengoak egiten zituztenentzat: *incitaran a resistir las leyes o las disposiciones de la autoridad; la difusión de noticias que pudieran perturbar la paz o el orden público* eta *la apología del régimen monárquico*. Lege horretan oinarrituta jasan zituzten etenaldiak Hego Euskal Herrian zenbait alditan *La Gaceta del Norte*-k, *Euzkadi*-k, *El Pueblo Vasco*-k eta beste hainbatek, nahiz eta egia bada ere, eskuindarren egunkari guztiek eta EAJko nazionalistek (hauek erregimen errepublikarreko lehenengo lau urteetan bakarrik), Errepublikarekiko aurkako jarrera azaldu zutela.

1931ko abenduan Konstituzio Errepublikarraren onespenez, Bigarren Errepublika espainiarra aldarrikatu eta zortzi hilabete geroago, ez zuen batere hobetu egoera hori, izan ere, edozein komunikabiderentzat ere adierazpen-askatasuna aitortu eta bermatu arren, bere bigarren xedapen iragankorrak indarrean mantentzen bait zuen Errepublikaren Defentsarako Legea (*Ley de Defensa de la República*), informazio- eta eritzi-askatasunari buruzko hermetasunak eraginik gabe utziz. Xedapen hau, Ordena Publikoko Legea (*Ley de Orden Público*) onestean (1933-7-28) derogatu zen; honek ordea salbuespeneko bi egoera aldarrikatzeko ahalbidea aurrikusten zuen, askatasun publikoen arloan hiritarren hermetasunentzako ondorio oso garrantzitsuekin. Prebentzio-Egoeran (*Estado de Prevención*), zirkulazioan jarri aurretik ordubete lehenago egunkariak gordailuratu beharra

ezartzen zuen (28. art.), hau da, *aldez aurretiko zentsura* gisakoa eta Alarma-Egoeran (*Estado de Alarma*), agintaritzaz zibilak, aldez aurretiko zentsurapean jar zitezakeen inprimaki guztiak, argitarapenak eten zitezakeen eta aleak bildu (39. art.). 1933ko Abendutik aurrera eta gerra zibilerarte, Espainiako estatu osoan batzutan eta probintzia batzuetan beste batzuetan, salbuespen-egoerak etengabeak izan ziren, beraz, ezinezkoa izan zen konstituzio-bermetasunak normalki gozatu ahal izatea.

1936ko Urtarrilaren 7an, Niceto Alcalá Zamora Estaturuak, Gorteen deuseztapen-dekretua sinatu zuen. Hauteskunde orokorrak, Otsailaren 16rako deituak zeuden. Egun horretan bertan kendu zen Alarma-Egoera (Asturiasen, Madrilan eta Bartzelonan) eta halaber Prebentzio-Egoera (Gironan, Tarragonan, Zaragozan, Leonen, Palentzian, Bizkaian eta Zeuta eta Melilla-ko subiranotasun-plazetan). Beraz, konstituzio-bermetasunak berrezarri ziren eta prentsarentzako aldez aurretiko zentsura kendu zen.

Fronte Popularraren hauteskunde-garaipenaren ondoren, Uztailaren 18rarte koalizio horrek gobernatu zuen hilabete murriztuz horietan ere ez zen egoera asko hobetu. Altxamendu militarra gertatu zenean, aldez aurretiko zentsura jadanik ezarrita zegoen, aurreko egunetako Alarma-Egoeraren aldarrikapena zela bide.

Gerra zibilak, sakonki aldatu zituen Hego Euskal Herriko prentsaren egitura eta komunikazioaren politika. Errepublikaren agintepean gelditu zen lurraldean (Bizkaia eta Gipuzkoako herrialdeak) epe ertainera desagertu egin zen prentsa eskuindarra edo alderdi gabea eta beren tailerretan alderdi nazionalista edo frontepopulisten egunkariak argitaratzen hasi ziren. Kasurik nabarmenena Gipuzkoakoa izan zen, ezen zegoen prentsa guztia ezkutatu bait zen eta egunkari bakarra argitaratu: *Fronte Popular*, Donostia erori arte (Irailaren 13rarte) Defentsa-Juntaren *Comisaría de Comunicaciones, Informaciones y Propaganda* zeritzana arduratu zen eta.

Alderantziz, Bizkaiko egoera zeharo desberdina izan zen. Herrialde honetan, ez zen saialdi faxistarik izan (gehienera ere,

Garellanoko koartelean izandako tirabira batzuk aipa daitezke baina benetako ezertara iritsi gabekoak) eta agintari errepublikarrek lehenengo unetik kontrolatu zuten egoera. Lehenagotik Alarma-Egoera aldarrikatuta egonik praktikatzen ari zen alde zuzeneko zentsurak jarraitu egin zuen eta egunkari eskuindarrak interbenitu egin ziren (*La Gaceta del Norte* eta *El Pueblo Vasco*, *El Nervión* argitaratzen utziz).

Hego Euskal Herriko gerra zibilaren bigarren aroan, egoera aldatzen hasi zen. Lehendanik, Eusko Jaurlaritzaren erantzukizuna, Euskal Administrazioa sortzeko aukera eman zuen eta horren zati garrantzitsu bat, komunikazio-eginkizunez arduratu zen: *Lehendakaritzaren* bere propaganda-kabinete desberdinekin (inprimakiak, zinematografia eta argazkiak), *Defentsa* gai militarretako zentsuraz arduratu zen, *Gobernazioa*, prentsaren zentsura zuzentzeaz eta egiteaz, *Lan*, *Prebista* eta *Komunikazioak*, komunikazioaren puntuz puntuko antolamendu eta zaintzaz (Postaz eta Gutuneko Zentsuraz, Telefono, Telegrafo eta Irratitelegrafiaz) eta baita masa-komunikaziorako bitarteko batzuek ere (irratiek eta Fronteko Bozeramaileek), *Gizarte-Asistentzia*z, zineez, etab.. Aparailu administratibo honek, alderdiek berek zituztenekin batera, behar adina bitarteko izan zuen egunkari eskuindarrei, irratiek eta zine eta ikuskizun-aretoei egindako inkautazioetatik eratorriekin.

Erreboltariak kontrolatutako Hego Euskal Herriaren zatian (Uztailaren 18tik Araba eta Nafarroa; Irailaren azken hamabostalditik Gipuzkoa ere bai; eta 1937ko Ekainaren azkenalditik Hego Euskal herri osoa), egoera gauetik goizera eraldatu zen. Garrantzi gutxienezko aldaketak, mintzamolde frankistetan "traidore" izan ez ziren bi herrialdeetan izan ziren, izan ere, tradizionalismoaren eta eskuinaren pisua handia bait zen. Nafarroan, *La Voz de Navarra* egunkari nazionalista inkautatu egin zuten eta bertan argitaratu zen *Arriba España* lehenengo egunkari falangista, beste bi egunkariak (*Pensamiento Navarro* tradizionalistak eta *Diario de Navarra* eskuindarrak) beren argitarapenekin jarraituz. Araban, bi egunkariak jarraitu egin zuten hasieran: *El Pensamiento Alavés*-ek hegibistako arrazoiengatik, tradizionalista zenez eta *La Libertad*-ek erregimen berriari

makurtu zitzaiolako eta bertan Falange-ak eskuhartu zuelako, nahiz eta bere jabe eta zuzendari zen Luis Dorao, errepublikar erradikala izana izan.

Gipuzkoan eta Bizkaian alderantziz, informazioaren egiturak, ehun eta laurogei gradutako bira eman zuen. Bi probintzietan ere, izenburu-multzo garrantzitsua desagertu zen (nazionalista eta frontepopulista guztiak eta arrazoi desberdinengatik argitaratzen jarraitu ez zuten eskuindar batzuk). Gipuzkoako hiriburuan, uztailaren 18az aurretiko prentsatik, *El Diario Vasco*-k bakarrik segitu zuen argitarapenarekin, *Unidad* izeneko orientazio falangistakoa eta *La Voz de España* karlista lagun zituela, azkeneko hau *La Voz de Guipúzcoa* errepublikarraren inkautaziotik eskuratua. Hau ere Mugimenduko Prentsaren partaide izatera pasa zen 1937ko Apirilko batasun-dekretuaren ondoren. Bizkaian ere beste horrenbeste gertatu zen. *La Gaceta del Norte* egunkari katolikoak eta *El Pueblo Vasco* kontserbadoreak ere jarraitu egin zuten eta goizeroko alderdi bakarreko berri bat agertu zen: *Hierro*, *El Liberal*-aren aretoa eta *Euzkadi*-ren makineria inkautatu izanaren ondoriozko ekoitzi gisa. Urtebete eskas inguru, beste bi egunkari ere argitaratu ziren: *La Nueva España*, *El Noti*-ren oinordekoa eta *El Correo Español* falangista, 1938an hurrenez hurren *Hierro* eta *El Pueblo Vasco*-ri atxeki zitzaizkienak. Azkeneko honek, gaur egun oraindik ere mantentzen duen *El Correo Español-El Pueblo Vasco* izena hartu zuen.

Junta de Defensa Nacional deituak Gerra-Egoera aldarrikatu zuenean (1936ko Uztailaren 28an), bere kontrolpean zeuden lurralde guztientzat aldeaz aurretiko zentsura ezarri zen. Irailean, zera, *la incautación de bienes patrimonio de los partidos y agrupaciones que integraban el Frente Popular y su paso a propiedad del Nuevo Estado*, zioen agindua eman zen, nahiz eta dekretu horren aurretik ere eragozpenik ez izan *La Voz de Navarra* edo *La Voz de Guipúzcoa* inkautatzeko. 1940ko Uztailean, kazetal ondare guzti hori, *Delegación Nacional de Prensa y Propaganda de la FET y JONS*-en kontrolpera pasa zen.

Hego Euskal Herrian, katea falangistak, *Arriba España* izan zuen Nafarroan, *Norte* (1937ko Urtarriletik) Araban, *Unidad* eta

La Voz de España (batasun-dekretutik) Gipuzkoan eta Bizkaian berriz, *Hierro* eta *El Correo Español* (*El Pueblo Vasco*-rekin batu arte, batze horretan Ibarretarren familiaren pisua nagusitu zelarik eta Bigarren Mundu-Gerraz geroztik berriro ere enpresa-kazeta bihurtu).

Gerra aurretik oso garrantzitsua izana zen prentsa karlista (falangistarekin konparatuz gero are gehiago, honek ez zuen egunkari batik ere eta), altxamenduaz geroztik eta FET eta JONS-en batze-dekretuaz geroztik batez ere, oso leku apala izan zuen.

Prentsaren kontrolak, 1938ko Apirilaren 22ko Prentsa-Legearen (berez dekretua) onspenarekin izan zuen bere santzio juridikoa. Serrano Suñer-en lege honek, behin-behinekotasunez –hogeitamar urtez indarrean egon arren– baina era oso samar batean, prentsa eta kazetaritza-ogibidea arautu nahi izan zituen, Estatu Berriaren zerbitzutan jartzeko. Honi egotzi zitzaion *la organización, vigilancia y control de la Institución Nacional de la Prensa Periódica* ondorengo helburuarekin: *de despertar en la prensa la idea de servicio al Estado y de devolver a los hombres que de ella viven la dignidad material que merece quien a tal profesión dedica sus esfuerzos, constituyéndose en apóstol de pensamiento y de fe de la nación recobrada a sus destinos*. Aldez aurretiko zentsura ezarri zen, derrigorrezko oharren argitarapena, argitarapenaren zuzendaria Barne-Ministraritzak izendatzea –enpresak proposatuta–, Kazetarien Erregistro Ofiziala, etab.

Komunikabideen informazio-kontrola Estatuak egikaritzeko ikuspegi hau, bai bitarteko pribatuen edukinarena eta baita Falange-koen kudeaketarena ere, 1938ko Azaroan EFE Agentzia sortuz osatu zen, urtearen amaieran eremu nazionalako FABRA Agentzia ere irentsiz¹ eta horrekin, *Alianza de Agencias Telegráficas*-ekin (D.N.B., Stefani y Havas) harreman eksklusiboak irabazi zituen, nazioarteko informazio-trukeetan nahiz estatu barrukoetan egoera ia-ia eksklusibo eta bakarra bereganatuz. EFEren gizarte-helburua zera zen: *difundir la verdad española en el mundo y proporcionar a España información internacional*.

2. Hego Euskal Herriko egoera politikoa altxamendu militarren bezperetan

1936ko Otsaileko hauteskunde orokorrak, Estatuko gainerako lekuekiko funtsezko desberdintasunez planteiatu ziren Hego Euskal Herrian. Espainian hauteskunde-borroka orokorki eskuincko koalizioaren (barruti askotan erdiko taldeak ere sartuta) eta Fronte Popularraren artean polarizatu zen bitartean, Hego Euskal Herrian, hiru izan ziren norgehiagokan sartu ziren indarrak: eskuindarrak², euskal nazionalistak eta ezkerak, hots, bi koalizio handi eta alderdirik indartsuena: EAJ.

Hiru korronte handi horiek lortutako diputatu-kopurua, kideko samarra izan zen: bederatzi diputatu lortu zituen EAJk (1933an baino hiru gutxiago); zortzi eskuindarrek, bost tradizionalista, bi CEDAko eta independente bat (1933an baino bi gutxiago); eta zazpi Fronte Popularrak, hain zuzen ere, nazionalistek eta eskuindarrek galdutako bostak irabaziz.

Hauteskundeen emaitzetatik, korronte politiko desberdinek zuten garrantziaren eta lau herrialdeetan zuten eraginaren ideia zehatza ateratzen da.

Nafarroa, eskuindarren gehiengoak pisu nabarmena zuen herrialdea zen. Tradizionalismoak, botu-mota horren erdia baino gehiago jotzen zuen. Araba berriz, Nafarroa eta itsasertzeko beste bi herrialdeen arteko hauteskunde-egitura azaltzen zuen herrialdea zen, nahiz eta lehenengoarengana gehiago hurbildu besteengana baino. Herrialde arabarrean, indar nagusia eskuina zen, tradizionalismoa ere pisu handiko korrontea izanik, bere botuen ia bi herenak. Gipuzkoan eta Bizkaian aldiz, hauteskunde-egitura zeharo desberdina zen. Lehenengoan, ia bi herenek nazionalismoari eta Fronte Popularrari eman zioten botua eta bigarrenean berriz hiru laurdenak baino gehiagok.

1936ko Otsaileko hauteskundeek, bi funtsezko ondorio izan zituzten Euskadirentzat: preso eta atzerriratu politikoentzako amnistia eta 1934eko udako udalen auzia zela bide zigortutako euskal zinegotziak berriro birjartzea. Aldi berean, Hego Euskal

Herriko udal demokratiko guztiak berrezarriak izan ziren, gobernari zibilek izendatutako udal-gestoreak desagertuz.

Garrantzitsuena ordea eta zalantzarik gabe, eskuindarren hauteskunde-galera eta EAJko jarrerak ezkerretarantz izandako hurbilpena ziren, horrek, Fronte Popularra nagusi zuten Gorteetan Euskadirentzat autonomia lortzea ahalbidetzen zuen eta.

Hego Euskal Herriko hiru herrialdeetarako Autonomi Estatutuaren izapidaketa, Apiriletik Uztailerako hilabeteetan azeleratua izan zen. Errepublikaren aldarrikapeneko bostgarren urteurrenerako, diputatu bizkaitar, gipuzkoar eta arabarrek (Jose Luis Oriol tradizionalista arabarraren salbuespen bakarrarekin), Gorteetan aurkeztu zuten 1933ko Azaroaren 5ean bozkaturia izan zen Estatutu-proiektua. Ekainaren erdialdera, Batzordeak diktamena eman zuen eta Haziendari buruzko arloa bakarrik gelditzen zen Ministrari-Kontseiluak bere oneritzia emateko. Gobernuak Uztailaren 6an gaia eztabaidatu zuen arren, gerra zibila sortu zen gaiarekiko ebazpena eman baino lehen. Fronte Popularrarekin elkartuta Hego Euskal Herriko hiru probintziei beren autonomia lortzeko aukera emango zietenari buruz nazionalistek zuten ustea, giltzarria izan zen noski EAJ -zalantza batzurekin izanik ere- erregimen errepublikarraren alde jartzeko. Estatutuaren onespena baldintzatuz jarrita, Manuel Irujo nazionalista, kartera gabeko Ministrari legez sartu zen Largo Caballero-ren Gobernuan 1936ko Irailean. Estatutua, aldarriz onetsia izan zen Gorte espainiarretan 1936ko Urriaren 1ean. Hil berberako 7an, Jose Antonio Agirre eta Lekube, lehendakari hautatu zuten euskal zinegotziek eta bere kargua zin egin zuen Gernikako Batzarretxean. Bere Gobernua, kontzentrazio nazionalekoa izan zen eta bertan, hiru nazionalistek (Monzon, Leizola eta De la Torre-k), hiru sozialistek (Aznar, Gracia eta De los Toyos-ek), bi errepublikarrek (*Izquierda Republicana*-ko Aldasorok eta *Unión Republicana*-ko Espinosak) komunista batek (Astigarribiak) eta *Euzko Abertzale Ekintza*-ko nazionalista batek (Nardizek) eskuhartu zuten.

3. Euskal Prentsaren egitura 1936ko Uztailaren 18az aurretik

Euskal Herriak, 1936. urterako, garapen handi samarreko eta ugaritasun ideologiko nahiz politiko zabaleko prentsa zuen, (Hegoaldeko) Lau herrialdeetan, hemeretzi egunkari argitaratzen ziren, astelehenetan Prentsa-Elkarteek argitaratzen zituzten egunkariak kontatu gabe.

Ia erdiak eskuindarrak ziren: *El Nervión*, *La Gaceta del Norte*, *El Pueblo Vasco*, *El Diario Vasco*, *El Diario de Navarra*, *La Constancia*, *El Pensamiento Alavés* eta *El Pensamiento Navarro*. Azken hirurak, joera karlistakoak.

Zati on bat berriz nazionalistek osatzen zuten: *Euzkadi*, *La Tarde* eta *Excelsius* kirol-egunkariak, guztiak ere, *Euzko Pizkundia* eta *Tipografía General* enpresenak, *El Día* eta *La Voz de Navarra*. Bere foruzaletasun eta autonomizaletasuna zirela bide, nazionalismotik gertu zebilen Donostiako Rafael Picavea eta Leguiaren *El Pueblo Vasco*. Egunkari nazionalista garrantzitsua izan zen halaber *Euzko Abertzale Ekintzak* argitaratutako *Tierra Vasca*, 1933tik 1934era argitaratua eta 1936ko Abendutik aurrera berriro ere argitaratu zena.

Prentsa errepublikazaleak, ordezkaritza murriztagoa zuen, nahiz eta hurrenez hurreneko probintzietan zehar kalitate eta zabalkunde ona zuten egunkariak izan. Bizkaian, Indalecio Prieto-ren *El Liberal* zegoen eta autore batzuk, bere jabearen ideologi esleipena zela bide edo, sozialistatzat definitzen badute ere, behin ere ez zen pasa egunkari errepublikarzaletatik. Uztailaren 18az geroztik bai, sozialismotik hurbilagoko jarrera hartu zuen. *La Libertad* zen bestea, Errepublikar aldarrikatu zenez geroztik, Alderdi Errepublikar Erradikalaren hurbileko jarrera hartu zuena. Gainera, *La Voz de Guipúzcoa* zegoen.

Erizpide ideologikoak jarraituz agian sailkatzeko zailenak ziren bi egunkari bakarrak, *Noticiero Bilbaino* eta Donostiako *La Noticia* ziren. *Noticiero Bilbaino*-ren jatorria, Errestaurazioaren hasieratik zetorren eta egunkaria Echevarria familiarena zen¹.

Zalantzarik gabe, egunkari bizkaitarretan "apolitikocna" zen, informazioa eta ez ideologia ematearen zentzurik onenean eta aldi berean bizi zuen errealtate tragikoarekin konpromezurik ez hartzearen txarrenean. Uztailaren 18an, bere idazpuruan ondorengo azpititulu hau idatziz jarraitzen zuen: *Diario imparcial, defensor de la Unión Vascongada*. Hiru bat aste pasa zituen altxamendu faxista gaitzesten, *Nuestra posición* (1936-08-07) izeneko editorial baten bidez egin zuen arte. *La Noticia* berriz, Zacarías del Pozo-k zuzentzen zuen goizeko egunkari "independentea" zen eta bere erredaktoreen artean, Antonio Huertas sozialista zeukan.

BIZKAIKO EGUNKARIAK 1927AN

Titulua	Argitar. helburua	Aleak	Neurriak	Orriak	Erredaktoreak	Laguntzail.	Enplegat.	Inprimategia
Euskadi	Informazio orokorra	37.500	60x40	8-10	15	21	10	28
La Gaceta del Norte	politiko-katolikoa	10.000 12.000	58x42	8	7	10	6	20
El Liberal	politiko liberala	30.000	82x55	6-20	11	4	9	22
El Nervión	informazio orokorra	15.000	65x45	6-8	9	6	6	30
Noticiero Bilbaino	informazio orokorra	35.000	61x40	8-12	10	7	8	23
El Pueblo Vasco	politiko-kontserb.	20.000	49x35,5	8-16	8	7	16	20
La Tarde	informazio orokorra	22.000	60x40	6-8	6	5	9	
Excelsior	informazio orokorra	13.500	58x40	8-12	6	2	7	18

Iturria: 1927ko Egunkari-Prentsaren Estatistika Ofiziala⁴

3.1. Bizkaiko Prentsa

1936ko uztailaren 18an, zortzi egunkari argitaratzen ziren Bilbon. Zabalkundearen arabera⁵, ondorengo ordena zuten: *Euzkadi*, *El Liberal*, *El Noticiero Bilbaino*, *La Gaceta del Norte*, *Excelsius*, *La Tarde*, *El Pueblo Vasco* eta *El Nervión*.

3.1.1. Egunkari nazionalistak

Prensa nazionalista zen ziurraski hobekien egituratuena eta gainera, zabalkunde garrantzitsua zuen. *Euzkadi*, EAJ-ren organoa, Euskal Herriko zabalkunderik handieneko egunkaria zen, 37.500 alerekin⁶. Hau ez zen harritzekoa, izan ere, prentsa politikoaren markoan jarrita, Euskadi osoan zituen ehun eta berrogeitamar mila hautesleek, kontutan hartzeko moduko irakurle potentziala osatzen bait zuten. Egunkari handi hone-taz gainera, prentsa nazionalista, arratsaldeko *La Tarde* eta *Excelsius* izeneko kirol-egunkariarekin osatua zen, hain zuzen ere, Bigarren Errepublika aurretik *Excelsior* deitu zenarekin.

Euzkadi, 1913ko Otsailaren 1ean argitaratzen hasia zen **Jaungoikoa eta Lagi-Zarrak** lemarekin. Alderdiaren eta euskal nazionalismoaren sortzailearen argazki bat argitaratu zuen lehenengo orrialdean. Hurrengo eguneko alean, ondorengo argi-tasuna eman zuen: *No será Euzkadi periódico de información, porque tiende a un fin más elevado, incomparablemente más noble que el frívolo noticieril*. Editorialen ardura eta gidaritzza, Engracio Aranzadi J.ari eman zion *Euzkadi Buru Batzarrak*.

La Tarde, Saturnino Lafarga Freixa-k, *Euzkadi* egunkariari lotutako Javier Gortazar-ekin eta *Naviera Sota y Aznar*-eko ikuskatzaile zen Mariano de la Torre Carricate-rekin batera 1914ean sortutako arratsaldeko egunkaria zen. Egunkari inde-pendente bezala hasi zen, berak hala zioen behintzat buruan. 1927an, Javier Gortazar-ek, *Euzko Pizkundia*-ri eskualdatu zizkion bere eskubideak eta nazionalismoa egunkariaren jabegoaren kargu egin zen, Eusebio Zuloaga zuzendari izen-datuz.

Primo de Rivera-ren Diktaduraldiko lehenengo hilabeteetan, *Excelsior* egunkaria azaldu zen (1924-3-31), Espainiako Estatuan argitaratu zen kiroletan espezializatutako lehenengo egunkaria hain zuzen ere *eta inolako zalantzarik gabe, hoberena*. Javier Gortazar-ek asmatua zen eta *Euzkadi* eta *La Tarde* argitaldari-taldean sartu zuen⁷. Jacinto Miquelarena-k zuzendu zuen eta ga-rrantzi handi samarra izan zuen, 20.000 ale botatzera iritsiz. Zifra hori hirukoiztu egiten zen garai jakin batzutan, lehenengo

Vuelta Ciclista al País Vasco antolatu zueanean bezala (1929). Bere edukina, futbolak, boxeok, ziklismoak, herri-kirolek, atletismoak, eta abarrek osatzen zuten, baina haatik ez ziren falta izaten herrietako, estatuko eta atzerriko informaziozko orri-alde bikainak, aldi berean kirol-lehiaketak eta folklorezkoak eraginez.

Egunkariaren sozietate argitaldaria, *Euzko Pizkundia-Renacimiento Vasco* zen eta sozietate inprimatzailea *Tipografía General*. Horietako bakoitzeko kapital soziala, bost mila pezetakoa izan zen, berrogeitamarna pezetako eramailearen ehun akziotan banatuta. Akzio hauek benetan ordea, halio izendatua bakarrik zeukaten eta EAJren zuzendaritzarekiko konfidantza osokoak ziren goimailako pertsona nazionalisten esku zeuden, aldi berean enpresa horietako Administrazio-Kontseiluetako partaide izanik.

Administrazio-modu hau, egunkariaren kontrolean arazo larri baten sorburu izan zen, 1930ean EAJtik *Euzko Abertzale Ekintza* izena hartu zuen talde errepublikazale akonfesionala bereizi zenean⁸. Arazoaren jatorria zera izan zen, Diktadura garaian nazionalisten kazeta-enpresek jasaten zuten egoera txarra zela bide, EAJk konfidantza osoko eta izaera biziko pertsona bat izendatzea erabaki zuela, enpresa-kudeaketarako botere zabalak emanik. Pertsona hori, Anacleto Orueta izan zen eta gainera akzioen gehiengoaren entregatu zitzaion⁹. Nazionalisten arteko gatazka sortu zenean (EAJ eta EAE), Oruetak uko egin zion akzioak entregatzeari, ezen berak zioenez, akzioen jabea nazionalismoa zen bere osotasunean eta ez EAJ. Arazoa are gehiago larriagotu zen bere gainera, ezen 1930ean *La Tarde*-ren zuzendaria Casimiro Ulibarri bait zen eta hau EAEn afiliatu zen eta *Excelsior*-eko zuzendaria ere, Jose Olivares Larrondo "Tellagorri", *Ekintza*-ko buruzagietakoa suertatu zen. EAJk *Euzkadi*-ren zuzendaritza mantentzea lortu zuen *Euzko Pizkundia*-ren Administrazio-Kontseilua kontrolatzen zuelako, baina ez hala *Tipografía General*-ena eta hori zela bide, *La Tarde*-ren kontrola ere galdu egin zuen. Gainera, tailerrak sozietate inprimatzailearenak zirenez, *Euzko Abertzale Ekintzak* bere lehenengo kazeta ofizialak egin ahal izan zituen: *Nacionalista* eta *Acción Vasca* eta

handik gutxira *Euzkadi* egunkaria inprimategi hartatik kaleratu. 1931ko Apirilean, EAJk berriro ere bi sozietateak kontrolpean zituen, EAE-ANV-ren egunkaria kanporatuta¹⁰. *Excelsior*-en izenburua EAE-ANV inguruan zebiltzanek erregistratuta zeukatenez, EAJk titulu-aldaketa egin behar izan zuen eta 1931ko Urriaren 11n *Excelsius* argitaratu zen.

Kazetal enpresa nazionalistek, inolako arazorik gabe jarraitu zuten (1936ko) Uztailaren 18rarte, beno, *Ley de Defensa de la República* (1931-33) eta *Ley de Orden Público* (1933ko Urritik aurrera) bezalako arma boteretsuak zituen gobernu errepublikar baten aurrean, politika nazionalista egin nahi izatean sortu-takoetatik salbu baino ez eta hauek ez ziren gutxi izan, anitz suspentsio eta isun ekarri bait zizkieten.

3.1.2. El Liberal

Bilboko *El Liberal*, 1901eko Uztailaren 6an hasi zen argitaratzen Madrileko *El Liberal* kazetal enpresaren eskutik. Egunkari honek, irabazi onak eman zizkion eta beste egunkari batzuk sortzen eta erosten berrinbertitu zituen diruak. Urte horretan, izenburu bereko hiru egunkari sortu ziren: Bataartzelona, beste bat Sevillan eta bestea Bilbon. Murtzian *Las Provincias de Levante* erosi zuten eta 1902an bere senideen izen berbera hartu zuen. Horrela azaldu zen *Al público* deitutako editorial batean:

"No es El Liberal de Bilbao, un periódico que nace al exclusivo calor de los intereses y necesidades de esta región honrada e industrial; es el propio El Liberal que ensanchando su esfera de acción y acomodándose a las crecientes exigencias del vivir moderno, busca aquí, como en Cataluña y Andalucía, el contacto directo y eficaz con la opinión y con el país..."

Bilboko *El Liberal*, hamabost urte baino gehiagotan *El Trust*-ek¹¹ finkatutako lerro monarkiko eta demokratikoari fidel jarraitu zitzaion. Klase herrikoiek asko irakurtzen zuten egunkaria zen, giza intereseko informazio eta berrietan halako tonu sentsazio-

nalista bat berekin zuela. Mendearen lehen hamarkadan, zortzi eta hamar mila ale egiten zituen, nahiz eta gatazka larrien boladetan (1903ko eta 1906ko grebaldietan) tirada bikoiztu.

Sociedad Editorial de España deitua, krisialdian sartu zen 1916an, bere iraupenerako aurrikusitako epe minimoa agortu zencan. *El Imparcial* bereizi egin zen, izan ere Gasset familiak trustarekin ez bait zuen ikusi egunkariak zituen arazo ekonomikoen konponbiderik, baina agian *El Liberal*-eko zuzendaritzarekin arlo politikoko desadostasunak izateagatik ere gerta zitekeen. Kontestu honetan, egunkari bilbotarra, Horacio Echevarrieta bilbotar industrial aberatsari saldu zioten. Garai hori iritsi baino lehen, Prieto ere sartua zen egunkarian eta gorabide nabarmena zeraman, bai jabearen begietarako eta baita egunkariarenetarako ere. 1923tik aurrera, Indalecio Prietok bere zuzendaritza hartu zuen eta 1932ko lehenengo hilabeteetan, bere familiaren izenean erosi egin zuen.

Egunkari hau, batzu-batzuk sozialistatzat jotzen duten arren, egunkari errepublikarra izan zen beste asko bezalaxe. Behar-bada, gerra-urteetan hartutako planteiamendu errepublikar-sozialista edo sozializatzaileaz bakar-bakarrik hitz egin daiteke.

3.1.3. La Gaceta del Norte

La Gaceta del Norte, egunkari katoliko legez sortu zen, berak zioen bezala *nutrido como ninguno de información nacional y extranjera, de sana y variada lectura que no llevase al hogar perturbación alguna ni influencia dañosa, antes bien, fuese mantantial de enseñanzas, al par que heraldo de diarias nuevas*¹². Ale bakoitzak, lau orrialde zituen eta bost xentimo kostatzen zen. Azaldu eta hurrengo egunean, honako hau zioen editorialean: *la gran acogida y vivísimo interés con que ha sido recibida nuestra publicación y los juicios favorables que de ella se han hecho en todas partes*. Urtebete geroago, tonu arroago eta erasotzaileagoan, beste hau esplikatzen zuen: *nos hemos abierto paso, abarcando un radio de acción inmenso y penetrando allí donde jamás soñó penetrar la prensa vocinglera, sin criterio y*

sin Dios. Edozein modutan ere, lehenengo ale haiek, "telefono" eta "telegrafo" bidezko berriemaileen kolaborazio eta berrien, iragarkien -lehenengo orrialdeko lerroak pezeta bat balio zuen- "usariozko" prezioetako eskelen eta gisakoen saski-naskia baino ez ziren, gizarte-bizitza, Bilboko Burtsa eta Aita Luis Coloma-ren *El Salón Azul* foiletina ahaztu gabe noski¹⁴.

Egunkariak, arrakasta handi samarra izan zuen irakurlegoarengan eta egunkari informatzaile katolikoaren eredu bilakatu zen, XIX. Mendean prentsa katolikoak zuen irudia etenez. *Editorial Vizcaína*, hiru urte geroago, *La Gaceta*-ren enpresa argitaratzaile bihurtu zen eta *El Debate* egunkariaren sorkuntzan lagundu zuen, lehenik, 1910ean, kapitalaren zati baten ekarpena eginez eta gero, *Editorial Católica*-ri dohaintzan eskualdatuz.

Esan dugun legez, egunkari arrakastatsua izan zen bere lehenengo urteetan, prentsa katoliko modernoaren eredu eta garai hartarako ale-kopuru garrantzitsua zuena. Azaldu eta hamar urtera, egunkari berberak honako hau zioen bere buruaz: *el de mayor circulación y de más completa información de Bilbao*, nahiz eta baieztapen horretan zegoen egiazko oinarriaren berririk ez jakin. *Instituto Geográfico y Estadístico*-ko Zuzendaritza Nagusiak emandako datuen arabera, *La Gaceta del Norte*-k, 20.000 ale egiten zituen 1913an, 30.000 1920an eta 10.000-12.000 bitartean 1927an.

Egunkari honen sustatzaile nagusia Jose Maria Urquijo izan zen, beti ere, bere sorkuntzaz geroztik ezaugarritu zuen lerro katolikoan mantenduz. *La Gaceta del Norte*-k katolikoan batasun-politika defendatu zuen lehen urte errepublikarretan eta gustora sentitu zen nazionalistekin, harik eta hauek beren estaturua lortzeko politika tradizionalistekin eta eskuindarrekin planteiatu zuten bitartean.

Errepublikako urteetan, jarrera kritikoa mantendu zuen erre-gimenarekiko eta une batzutan gogortasun berezia azaldu zuen. Adibidez, Irungo mugan Gasteizko elizbarrutiko bikario zen Echeguren Gotzaina, penintsulatik Segura Kardinalaren doku-

mentu garrantzitsuak Mugica Gotzainari ateratzeko ahaleginean atxilotu ondoren, altxamendurako deia eginez idatzi zuen editoriala: *Agotada ya la paciencia, debe ocupar su puesto la resistencia viril; la prudencia hoy deja ya de aconsejar el uso de la paciencia y manda empuñar las armas de la oposición varonil a la tremenda agresión de que está siendo víctima la Religión Católica en nuestro pueblo.* Jose Maria Urquijo egilea auziperatua izan zen eta Hego Euskal Herriko prentsa eskuindar eta nazionalista nahiz beste egunkari espainiar batzuk, suspendituak izan ziren.

1934ean Samper-en Gobernuarekin Hego Euskal Herriko Udalek izan zuten aurrez aurrekoak eta EAJk Autonomi Estatutua lortzeko sektore errapublikarretarantz hartutako joerak, *La Gaceta del Norte* euskal nazionalismoarekiko geroz eta kritikago azaltzea ekarri zuen:

*Este proyecto (el de la declaración de la huelga general de SOV-ELA y UGT en apoyo del movimiento municipalista y parlamentario) angustia a Urquijo que el 22 de agosto publicará un nuevo editorial **Nuestra inquebrantable posición** en el que pide a los nacionalistas que no se alinien con Esquerra Republicana de Cataluña y los republicanos para conseguir un Estatuto de Autonomía. Los días siguientes **La Gaceta** publica nuevos editoriales **Por su instinto de conservación**, **La trama de la conjura** y **Nuevo llamamiento a la reflexión** en los que pide a los nacionalistas que sigan yendo unidos con carlistas y católicos no nacionalistas para la consecución de un Estatuto. Esto le lleva a atacar duramente al nacionalismo con el que rompe definitivamente a finales de este mes, lo que causa que en las calles se puedan leer pintadas y carteles de **Urkixo, traidor**¹¹.*

1909az geroztiko *La Gaceta*-ko zuzendaria, Aureliano Lopez Becerra *Desperdicios* izan zen eta kargua berrogeitabi urtez bete zuen gerra zibileko hamaika hilabeteetako hutsunean salbu.

3.1.4. El Pueblo Vasco¹⁵

El Pueblo Vasco, 1910eko maiatzaren lehen azaldu zen eta bere hasierako proiektuan Alfonso XIII.aren dinasti adarraren arabeko egunkari monarkiko, kontserbadore maurista eta ikuspegi kristauetako izan zen. Bere jatorria, izen berarekin Donostian Rafaël Picavea-k 1903az geroztik argitaratzen zuen eta 1907 eta 1909ko hauteskunde-kanpainetan hainbeste arrakasta izandako beste batean izan zuen. Maurismoa Bizkaian egituratu zenean, Ybarra anaiek (Gabrielek eta Fernandok), beraiek finantzatu eta Picavea-k bultzatutako egunkari bat sortzea erabaki zuten. Horrela esplikatzeko bere lehenengo alean, zein izpirituk eragiten zuten:

Convencidos de que en la alianza de las derechas tendrán su más firme contrapeso todas las rebeldías, dirigiremos preferentemente nuestros esfuerzos al afianzamiento de aquella unión para lo cual encarrilaremos nuestra política por términos de concordia; y combatiendo los actos y doctrinas vituperables, sean quienes fuesen los que los produjeran y ensalzando lo bueno, lo honesto sin diferenciaciones entre los partidos, entidades y personas, procuraremos ganar para esta causa, que será la nuestra, la mayor suma de voluntades, vengan de donde vinieren...

Lehen Mundu-Gerra aldian, *El Pueblo Vasco*-k bere buruzagi Antonio Maura-k izan zuen noraezeko jarrera berbera izan zuen, bere bigarren gobernualdian Frantzia eta Ingalaterraren arteko hurbilpena eragin bait zuen, baina ez zien aurre egin nahi hautesle kontserbatzaileek zituzten sentimentu germaniarzaleei. Kontraesaneko egoera horren aurrean, neutraltasunaren hautapena egin zuen¹⁶. Edozein moduz ere, *La Gaceta*-k zuen jarrera germaniarzale garbiarekin eta *El Nervión*-en jarrera bareagoarekin kontrastatzen zuena noski¹⁷.

Primo de Rivera-ren altxamendu militarren eta Erregek gobernu era zezan hartutako erabakiaren ondoren, egunkari monarkikoak, ondorengo zioen editorial batean: *Una autoridad apta y fuerte, ha realizado el prodigio últimamente anhelado*

por la mayoría del pueblo español. Bigarren Errepublikak aldarrikatu zen egun bercean, aldarrikapen monarkikoaren azken keina egin zuen:

El triunfo alcanzado por los elementos subversivos en la jornada del domingo se lo han dado hecho, en gran parte, los que aparentemente son, o por lo menos debieran serlo, gentes de orden.

Por nuestra parte, seguimos firmemente en nuestras posiciones, conservando inalterable nuestra incondicional adhesión al rey, al que la nación debe la prosperidad y progreso alcanzados en estos treinta años de reinado, firmemente convencidos, por otra parte, de que España es monárquica, diga lo que quiera la expresión de un censo bandoleramente amañado.

Bigarren Errepublikak garaian, eskuindarren batasuna defendatzen jarraitu zuen. Lehenengo urtean, Lizarrako Estatutuaren aldeko hautagaitzan, 1933an monarkiko-tradizionalistek *nuestro fervoroso anhelo ha sido quebrado por una decisión del Partido Nacionalista Vasco* deitoratuz eta 1936an, iraultzaren aurkako hautagaitzak bultzatuz. Edozein kasutan ere, Errepublikaren bost urteetan izan zuen jarrera, erregimen errepublikarraren aurkako argia izan zen. Sanchez Tabernerok irakasleak, zera idatzi du: *El 1 de Enero de 1936 esbozaba un resumen del año que acababa de concluir. Para el periódico, los últimos meses de la Republica se habían caracterizado por una amalgama de crisis, confusión, desgobierno y anarquía. También se lamentaba el diario de que las altas esferas de la Administración estimulaban a los revolucionarios en su empeño por culminar sus propósitos destructivos.* Garaipen herrikoien ondoren, erregimen errepublikarraren aurkako jarrera geroz eta handiago izan zen eta horrek, nazionalista, errepublikar eta sozialista bizkaitarren etsaigoa ekarri zion. Gerra zibila leher-turik, Batzorde Kalifikatzaileak, bere behin-behineko eta berehalako inkautazioa erabaki zuen, izan ere, Hego Euskal Herriko egunkarien artean, bere erantzukizuna bait zen "definitu eta argien" azaltzen zena errebolta-mugimenduaren prestakuntzan¹⁸.

3.1.5. El Nervión

El Nervión, 1891n, Sabino Goicoechea-k sortutako goizeko egunkaria izan zen¹⁹. Zabalkunde txikia zuen (15.000 ale inguru) eta orientazio monarkikokoa zen. Mende honen bigarren hamarkada hasi zenean, Bizkaian monarkismoaren hiru organo zuden: *El Nervión* eta *El Porvenir Vasco* goizeko egunkariak, azkenekoak *La Tarde* argitaratzean argitaratzeari utzirik eta *Luz y Taquígrafos* astekaria. Bere bigarren hamarkadako zuzendaria, Tomas Camacho izan zen.

1910ean Kandaduaren Legea (*Ley del Candado*) onetsi zenean eta Elkarteen Lege berri bat onetsi arte erlijioso-ordena berririk jartzea debekatuta gelditu, kanpaina behaztopatzailela egin zuen *La Gaceta del Norte* eta *El Pueblo Vasco*-rekin batera. Lehenengo Mundu-Gerran Inperio Zentralekiko bere zaletasunak azaldu zituen eta Primo de Rivera-ren estatu-kolpea, era honetan eraman zuen editorialera:

El conjunto de graves circunstancias y el firme propósito de hacerlas desaparecer, han decidido a Su Majestad el Rey a otorgar su confianza a los que exteriorizaron con un resonante acto las aspiraciones del pueblo español.

Nuestro intenso amor a España, nuestra leal adhesión a la monarquía representada por Don Alfonso XIII, nuestro profundo respeto a la autoridad constituida han sido, hasta ahora normas de nuestra conducta y hay que decir que seguirán siéndolo²⁰.

Bigarren Errepublika ekarri zuten udal-hauteskundeetako kanpainan, ez zuen erreparorik izan *toda persona decente tiene ahora ocasión de demostrar su agradecimiento votando por la Monarquía* eta Errepublika aldarrikatu zen egun berean, honako hau zioen editorialean:

En España, la mayoría del pueblo se pronunció por la Monarquía. Es innegable que en las capitales de provincia obtuvo la candidatura antidinástica un triunfo sobre la dinástica; pero ¿acaso la voluntad nacional está concentrada sobre el electorado de la ciudad? ¿Es que la masa

rural, el campesino, el verdadero paria, el verdadero español, no significa nada?

... No es la hora de enfrentar doctrinas ni de discutir superioridades numéricas de fuerzas. Es hora de salvar a España y mirar a España por encima de todas las ambiciones. Son horas en que debe imponerse la serenidad, por deber patriótico...

Errepublikaldian, eskuindarren politika bultzatzen jarraitu zuen, nahiz eta bere zabalkunde eskasak eta maila politiko koxkorrak, inolako itzalik ez egin *La Gaceta del Norte* eta *El Pueblo Vasco* bezalako egunkari kontserbadoreei. Altxamendu militarren ondoren ez zen gehiago argitaratu.

3.1.6. El Noticiero Bilbaino

El Noticiero Bilbaino, 1875eko Urtarrilaren 1ean azaldu zen, Hego Euskal Herria bigarren gerra karlistaren menpe zegoen bitartean. Bere jabe eta zuzendari, Manuel Echevarria²¹ izan zen eta bere familiarena izaten jarraitu zuen gerra zibilean inkautatua izan arte. Era honetan azaltzen zituen berorren azalpen-arrazoak:

Al parecer hoy El Noticiero Bilbaino no está en nuestro ánimo tomar parte alguna en las luchas políticas que trastornan a esta desgraciada nación, digna de mejor suerte.

Nuestra misión se reduce única y exclusivamente, a poner al corriente a nuestros lectores con completa imparcialidad, de todos los principales acontecimientos que ocurran en España y en el extranjero, ocupándonos en primer término de las noticias referentes a la mal tratada guerra civil que sigue asolando la Patria y más directamente a estas provincias vascongadas, un día tan próximas y felices.

El Noti-k, beti ezagutua izan den legez, *diario imparcial*-tzat azpituatzen zuen bere burua eta *defensor de la Unión Vascongada* lemarekin argitaratzen zen. Bere lehen aroan egiazki, foruen, euskararen eta usuario *vascongado*-en defentsan lerrotatzen zen argi eta garbi, baina aldi berean, karlismoarekin zerikusia zukeen edozein hurbilpen edo onarpen, gartsuki bazterreratzen zuen²².

Edozein moduz ere, egunkaria negozio gisa planteiatu zen batez ere eta informazioa emateaz arduratu zen batipat²³, irakurlegoa urruneraz zezakeen politika ekidin eta publizitatea kontratatuz²⁴. Sortzailearen hereniloba den gaur egungo *El Correo Español-El Pueblo Vasco*-ko kontseilari-ordezkarri den Alejandro Echevarria-ren hitzetan, bere birraitonaren merkatal politika, notiziak (*noticias*) eta iragarkiak (*anuncios*) ziren²⁵.

Mende-hasieran, Bilboko tiradarik handienekotzat iragartzen zuen bere burua (10.000 ale inguru) eta agian izan zitekeen. 1920ko eta 1927ko estatistika ofizialek, 25.000 eta 35.000 aleko tiradak ematen zizkioten hurrenez hurren. *Euzkadi* eta *El Liberal*-ekin batera, agian Hego Euskal Herriko tiradarik handieneko egunkarietako bat izan zatekeen.

Bere informazio-bidea, salbuespena zen benetan garai hartako euskal ikuspegi politikoan eta aparteko bakuntasunez nabarmendu zen lehen mundu-gerran, benetako neutraltasun-politika mantenduz (Dato-ren gobernu kontserbatzaileak definitutako politika jarraituz) eta Bartzelonan nahiz Madrilan antolatutako alde bataren zein bestearen aldeko adostasun-manifestazioak salatuz. Errepublikaren etorrerak ere ez zuen bere aurkajarrerarik piztu, nahiz eta bere betiko neutraltasuna zerbait lausotua gertatu *con un leve dejo de amargura en el paladar de su rotativa*²⁶. 1931n, Lizarrako Estatutuarekiko bere adostasuna azaldu zuen, *encareciendo a todos los vascongados que frente al momento histórico de la restauración de su derecho y de su personalidad, den una nueva y espléndida muestra de aquella unión sagrada de que hizo derroche espléndido cuando una ley vejatoria se los arrancara* (1931-6-3). Gerra zibila lehertu zenean, *El Liberal*-ek eztenkada jaurti zuen solte batean, *El*

Noticiero Bilbaino-k altxamendua gaitzesten hiru aste baino gehiago pasa izanaz eta egia esateko, Abuztuaren 7ko *Nuestra Posición* izenburua zeraman editorial bat argitaratu arte, ez zuen gaitzetsi altxamendu militarra.

3.2. Gipuzkoako prentsa

Errestaurazioaz geroztik, hogeitamahiru egunkari argitaratuak ziren Donostian. Horietako askok, bizi laburra izan zuen. 1936ko Uztailaren 18a baino lehen, sei egunkari baino ez ziren gelditzen. Eskuinak, 1936ko Otsaileko hauteskundeetan botuen herena lortu zuelarik, bi egunkari zeuzkan: *La Constancia* integrista eta *El Diario Vasco*, *Renovación Española*-ren hurbilekoa. Euskal nazionalismoak, *El Día* egunkaria zeukan eta Rafael Picavea-ren *El Pueblo Vasco* egunkari autonomizaleak begi onez ikusten zuen. Errepublikarrek egunkari bakarra zuten: *La Voz de Guipúzcoa*, prentsa donostiarreko zaharrena. Egunkari independente bakarra, nahiz eta eskuindar joera apur bat izan, *La Noticia* zen. Zabalkunderik handienetik txikienera ordenatutako egunkarien zerrenda, ondorengoa zen: *El Día*, *La Voz de Guipúzcoa*, *El Pueblo Vasco*, *La Constancia*, *La Noticia* eta *El Diario Vasco*.

3.2.1. La Constancia

La Constancia, egunkari katoliko eta integrista izan zen, –*Diario Tradicionalista* azp titulatzan zuen bere burua– Alderdi Integristako buruzagi “nazional” (estatukoa alegia) zen Juan Olazabal-ek eta Ramery-k 1897an sortua, *El Fuerista*-ren²⁷ jarraitzailea, bizi laburreko egunkaria izan zen. Zuzendari anitz izan zituen: Víctor Martín Jiménez, Luis Ortiz de Estrada, Eustaquio Echarri, Rudesindo Bornás,... Altxamendu militarren aurreko urteetan, Juan Ortega zuen zuzendari, baina benetan zuzentzen zuena Juan Olazabal zen²⁸ berau zen eta, beste tradizionalistaren batekin batera, urtero galerak estaltzen zituen.

Egunkari apala zen, bi erredaktore zituen (Jose Goñi eta Alberto Pedrosa) eta dohaineko laguntzaile zenbaitzuk ahalbidetzen zuten egunero kaleratu ahal izatea. Kolaboratzailerik nagusiena Víctor Pradera izan zen.

Begibistakoa denez, jarraitu zuen informazio- eta editorial-bidea, Komunio Tradizionalistak eraman zuen politikaren hurbilekoa izan zen. Lehenengo mundu-gerran, *La Constancia*-rentzat, Frantziak ateismo ofiziala eta erlijio katolikoaren jazarpena irudikatzen zituen: *Es la única nación que en las circunstancias presentes no invoca el santo nombre de Dios*⁶⁹. 1931ko Apirilaren 12an, zera joateko gonbitea egiten zuen:

...a las urnas como un solo hombre a todos los que aspiran a que reine la paz y la tranquilidad sobre todas las violencias y procacidades de los que desde la acera de enfrente nos acusan de hechos delictivos.

Votad frente a ese republicanismo cuyas manifestaciones todas son de ruina y de exterminio de cuantos no piensan como ellos.

Bigarren Errepublikaren garaian, Estatutuaren aldeko kanpainaren aurka ahalegindu zen, berorri foru-errebindikazioa kontrajarriz, baina gero, katoliko, tradizionalista eta nazionalistak elkartuta zituzten Lizarrako Estatutuaren aldeko hautagaitzak bultzatu zituen. Hurrengo urtean, *La Constancia*-k tradizionalismoak izandako orientazio-aldaketa azaleratu zuen, gestorek egindako Estatutuaren aurka jarritz.

*A nadie puede caberle duda de que Dios-Jaungoikoa se halla ausente por completo del Estatuto Vasco. Primero, porque así lo exige la Constitución, que es quien lo engendra; segundo, porque como hijo de tal madre ha tenido muy buen cuidado el Estatuto de no encomendarse a Dios. **El Estado Español no tiene religión oficial**, ha dicho el artículo 30 de la Constitución y el Estatuto tiene que ajustarse a esa triste exigencia...*

Continúa en pie la oferta de nuestro periódico de gratificar con 5.000 pesetas al que encuentre escrito

*una sola vez en el Estatuto el santo nombre de Dios. (La Constancia, 1932-5-21)*⁵⁰.

Euskal Estatutua onesteko egindako (1933ko Azaroaren 5ean) erreferendumaren emaitza ezagutu ondoren, *La Constancia*-k zera idatzi zuen:

Se consumó el atropello. Se ha realizado el plebiscito para la aprobación del Estatuto en tales términos de impudor y decoro que constituyen un vejamen, una vergüenza para la dignidad ciudadana y política del pueblo vasco. Nace el Estatuto ilegítimamente, fruto de las más burdas maniobras y tropelías.

1931ko udan prentsa eskuindarraren aurka izandako erreprezioaldian, beste egunkari batzurekin batera suspenditua izan zen (*El Día, Diario de Navarra, La Tarde*, etab.) Ez ordea orduko hartan bakarrik. *Causa General*-ean aitortzaile izan zen batek, ondorengo dio:

*(Por su ideología) durante toda la República, especialmente durante la Presidencia de Azaña, La Constancia fue cerrada repetidas veces y en la misma se llegaron a colocar y estallar dos bombas explosivas que causaron desperfectos y una de las cuales estuvo a punto de matar al declarante*⁵¹.

La Constancia altxamendu militarra lehertu baino egun batzuk lehenago suspenditua izan zen.

3.2.2. El Diario Vasco³²

Urriko iraultzaren ondoren eta aste gutxira, *Sociedad Vascongada de Publicaciones* argitarapen-enpresa eratu zen (1934-11-10). Sozietateak aitortua zuen helburua, egunkari, liburu eta aldizkariaren argitarapena zen, ondoren zein eratakoak izango ziren adieraziz:

independientes de toda organización política, eminentemente católicos y derechistas, propugnando la defensa religiosa y social, los ideales monárquicos, la

*unidad nacional, el concierto económico, las reivindicaciones forales y la unión de las derechas, entendiéndose por tales a las que no participaron en el **Pacto de San Sebastián** y ostenten en su programa la unidad nacional*⁸⁵.

Administrazio-Kontseiluak, Roman Lizarriturry, Vastameroliko Kontea zuen lehendakari eta bere kontseilarien artean, Jorge Satrustegui, *Renovación Española*-ko lehendakaria, Ramiro Maeztu, Genaro Larrache, Joaquín Churruca eta Calbetón zeuden, idazkari Federico Oliván Bago zuela. Lehendakariordetza, *Prensa Española*-ko ordezkariari gorde zitzaion, izan ere bere kapitala osatzen partaidetza garrantzitsua izateaz gainera egunkariaren zabalkundean lagundu bait zuen.

Azaroaren 27an kaleratu zen *El Diario Vasco*-ren lehenengo alea eta kaleratu aurretik Eusebio Zuloaga-k zuzendua izan zen, gero lehen hilabeteetan Pedro Pujol-ek zuzentzeko eta ondoren Ramon Sierra Bustamante-ren zuzendaritzapera pasatzeko. Bere lehenengo editorialean, Urriko iraultzatik erator zitezkeen kalteak deskribatu ondoren, lehen aipatutako baloreak aipatzen zituen etengabe:

Guipúzcoa y San Sebastián se beneficiarán en nosotros de un diario consagrado a la defensa de los grandes intereses morales y materiales del país, alerta para el sostenimiento del Concierto económico y reivindicación de las queridas libertades forales, baluarte de la religión amenazada, conservador y restaurador de las buenas costumbres, que procure la guarda y fomento de nuestras industrias, cuya existencia está vinculada a la unidad y prosperidad de España.

Egun batzuk geroago errepikatzen zuen legez, bere eginkizuna eskuindarren batasuna zen "iraultzaren" aitzineurri gisa eta editorial batean, *La Constancia*-ren kortesiazko esaldiak eskertuz, zera zioen: *Todo el que luche contra la revolución, todo el que pelee por el espíritu y las tradiciones de España y del país vascongado, venga de donde viniere, siempre que lo haga con talento y buenos modos, es para nosotros **de recibo**.*

Bere kolaboratzailek atzekien artean, Jose María Salaverria, Ramiro Maeztu, Angel Mª Pascual, Jose María Arcilza, Wenceslao Fernandez Florez, Eugenio Montes, Rafael Sanchez Mazas, Eusebio Zuloaga, etab. zeuden.

Erregimen errepublikarrarekiko aurkako erasoen politika jarraitu zuen, Fronte Popularraren garaipenaren ondoren areagotu zena. 1936ko Uztailaren 18rarte suspenditu ez zuten arren, bere orrialdeetan etengabe azaltzen ziren zentsura-seinaleak, zuri-guneak edo orbanguneak; kasu batzuetan, oso esanguratsuak ziren **Viva España** batzurekin ordezkatzeko zirenak hain zuten ere.

3.2.3. El Día

Orientazio nazionalistako egunkaria zen, kapitalean sektore katolikoek eskuhartu arren. 1930eko Ekainaren 1ean azaldu zen. *El País Vasco* ordezkatu zuen, Primo de Rivera-ren Diktadura (1923-4-8) baino lehenagotik argitaratzen zen orientazio autonomizaleko egunkaria hain zuzen ere. Egunkariak iraun zuen sei urteetan zeharreko zuzendaria⁴¹, Jose Lecaroz izan zen eta bere administratzailea -argitaratzaile- eta kudeatzaile-lanak eginez-Ricardo Leizaola. Hala ere, bere animatzaile nagusia Jose Ariztimuño (*Aitzol*) apaiza izan zen. Erredakzioan, Jose Ormaechea-k, Jose Rodriguez Ramos-ek, Andoni Pertica-k eta Jose Arteche-k lan egiten zuten. Bere lehenengo aleko editorialean, bere joera esplikatzen zuten:

La inquietud religiosa y vasca requería desde hace tiempo la aparición de un diario que, independiente de la acción directiva de todo partido político, persiguiera la realización de un periodismo moderno, con su finalidad inmediata en la actualidad informativa, sometida a un recto y estricto criterio católico y a un sentimiento sincero y lealmente vasco...

Periódico de igeología positiva, no pretende destruir sino edificar. Acata el legítimo principio del poder constituido, ateniéndose en esta materia a las normas dic-

tadas para el tiempo presente por la autoridad de la Iglesia. Se inspirará en la justicia y el orden social, cuya defensa propugnará con serenidad y constancia...

Bigarren Errepublikan aldarrikatu zenean, zenbait editorialetan marko politiko berriarekiko zuen onarpena azaldu zuen eta aldi berean euskal askatasunen alde lan egiten jarraitu beharra ere bai. 14eko editorialean, zera zioen: *No nos asusta a los nacionalistas vascos la llegada de la República española, si tal es el deseo de los ciudadanos del Estado*. Eta 16ko beste editorial batean, zera gehitzen zuen: *La sociedad civil española está integrada por distintas y definidas realidades étnicas e históricas. Desconocerlas por el poder supremo es el suicidio; aceptarlas es prudente; devolverles la libertad es encadenarlas en la gratitud y el amor* 35. *El Día*-k ere, 1931ko udan prentsa katoliko, nazionalista eta eskuindarraren gainera erori ziren suspentsioak jasan zituen.

El Día-k informazioak euskaraz ere argitaratu zituen, garai hartako prentsan aparteko gauza zena bestalde. Bi zutabe zituen, bata lehenengo orrialdean eta bestea azkenekoan. *Eguneroko Xaltxa* zeritzon batari eta barneko orrialdeetan *Errietako Berriak* izeneko sekzioa zuen, probintziako herrietako berri laburrekin eratua.

Ziur aski, Gipuzkoako tiradarik handieneko egunkaria zatekeen, batezbesteko bere zabalkundea, 10.000/11.000 ale inguruan kokatuz.

3.2.4. El Pueblo Vasco

1903ko Abuztuaren 1ean Rafael Picavea eta Leguia-k (*Alcibar-ek*)³⁶ sortua izan zen eta agian, Mendearen lehen herenean eguneroko bizitza gipuzkoarrean eraginik handiena izan zuen egunkaria izan zen. Kazeta bare, katoliko, autonomizale eta eguneroko prentsa gipuzkoarrean lehenengo idazlan nazionalistak argitaratzeko oinarritzat zerbitu zuena (Engracio Aranzadi, Remigio Gandasegui eta Jose Arriandiaga). Era honetan deskribatzen du Saiz de Valdivielso-k nolako egunkari-mota zen:

*Picavea se propuso hacer del periódico, además de un trampolín potente y flexible hacia logros políticos personales, un órgano independiente en su enunciado; de derechas, en su orientación y de izquierdas en su redacción*³⁷.

Lehenengo zuzendaria, Juan de la Cruz Elizondo irundarra izan zen, harik eta 1910ean Bilboko *El Pueblo Vasco*-ren zuzendaritzan sartu arte. Pedro Pujol-ek jarraitu zion eta urte batzuk geroago Felipe Urcola-k³⁸, baina Rafael Picavea-ren gainbegiradapean, beti ere Juan Peña Ibañez-en arabera, *supo dar al periódico un aire conservador y un tinte de equilibrio político a la vez que lograba, al amparo de su reconocido espíritu liberal, que en las columnas de El Pueblo Vasco aparecieran artículos de firmas consagradas, aunque muchas de ellas de ideas dispare*³⁹. Ohizko kolaboratzaile izan zituen Pio Baroja, Azorin, Manuel Bueno, Francisco Grandmontaigne, Pedro Murlane Michelena, Francisco de Cossio, Wenceslao Fernandez Flores, etab.

El Pueblo Vasco-k, jarrera zuhurra mantendu zuen lehenengo mundu-gerran eta era berean zuhurra baita ere Bigarren Errepublikan iristean. Apirilaren 16an, Fernando del Valle-k sinatutako dei bat argitaratu zuen monarkiko gipuzkoarrei zuzenduta:

Monárquicos guipuzcoanos: Aunque no sea yo el más llamado a hacerlo, a falta de otro, considero un deber dirigirme a vosotros. Ante los hechos consumados, no cabe dedicarse a mutuas reconvenções ni lamentaciones inútiles ni a decir que se esgrimieron contra nuestra causa viles y reprobables armas.

...

Ingresemos todos en el Partido Nacionalista de JEL, sin abandonar jamás sentimientos monárquicos, abogando por el Estado Vasco dentro de la unidad española...

Unámonos todos con nuestros hermanos de JEL, con los que, a poco que sondeemos nuestros sentimientos, tanta comunidad de ideales encontraremos y nunca perderemos

la esperanza de que el Todopoderoso nos conceda un día la alegría de ver otra vez pisar el suelo de la patria a nuestro querido y desventurado soberano.

Rafael Picavea, 1931ko Ekainaren 28ko hauteskundectara aurkeztu zen eta diputatu aukeratua gertatu zen Lizarrako Estatutuaren aldeko hautagaitzetan, non katoliko, tradizionalista eta nazionalistak zeuden. Begibistakoa denez, *Alcibar*-ek eguneko orrialdeetatik estatutu-proiektua bultzatu egin zuen.

El Pueblo Vasco-k ere, 1931ko udako gobernu errepublikararren haserreak jasan behar izan zituen Hego Euskal Herriko *La Constancia* eta beste prentsa eskuindar, katoliko nahiz nazionalistarekin batera.

El Pueblo Vasco-k gestorek landutako Estatutua ere bultzatu egin zuen: *Aceptar el Estatuto* -ziotsan egunkariak- *no es aceptar el espíritu laico de la Constitución* eta bere alaitasuna azaltzen zuen estatutua bozkatzeko egindako erreferendumaren ondoren: *La nota destacada de la jornada, fue la votación de las mujeres, que acudían a las urnas gozosas por la novedad, muchas de ellas, y el entusiasmo de los ancianos, sacerdotes y religiosos.* Guzti hori ordea ez zen behaztopa izan, Urriko iraultza maitu ondoren, CEDA-ko buruzagiari goraiipamen-lerroak eskaintzeko eta horrek *kamalehoi abila* bezalako kalifikatzailea irabaz erazi zion A.C. Saiz de Valdivielso-ren hitzetan:

He aquí que ha surgido un hombre. Todo un hombre de las derechas políticas españolas. Me permitirá el recuerdo: allá cuando de las más extremas derechas atacaban a Gil Robles por sus aspiraciones o condescendencias con Lerroux, le dediqué un artículo. Táctica sabia la de Gil Robles -decía yo-, sin perder las energías en desgastes prematuros, avalorándolas más bien en el ejercicio activo y a distancia o preparándose para la segunda etapa que puede venir en breve; una etapa de actuación directa desde el Gobierno ⁴⁰.

Jokabide anbiguo hau, ordenarekiko errespetozkoa, baina tonu liberal eta autonomistarekin, izan zen hain zuzen ere gerra

zibila lehertu arte mantendu zuena. *El Pueblo Vasco*-k 1936ko Uztailaren 18an utzi zion argitaratzeari.

El Pueblo Vasco-ren orrialdeak, 10, 12 eta 14 artean izan ohi ziren bost zutaberekin. Informazio laburrak eta gutxi egituratuak sartzen zituen sekzioetan. Bere orrialdeetako bat euskaraz idazten zuen eta argazkiak azkenekoan argitaratzen zituen.

3.2.5. La Voz de Guipúzcoa

1936an, *La Voz de Guipúzcoa* zen Donostiako egunkaririk zaharrena eta agian urte askotan probintzian zabalkunderik handiena izan zuena, nahiz eta garai horretan *El Día*-k diferentzia gutxirekin abantaila ateratzen ziola zirudien. Berenguer-en Diktaduraren lehenengo egunetan, honako errekoadro esanguratsu hau zetorren lehenengo orrialdean:

El periódico más antiguo de la provincia de Guipúzcoa. Por su seriedad y crédito reflejado en su Historia de medio siglo, el de mayor difusión en esta zona y consiguientemente, la mayor tribuna para la propaganda.

Egunkaria, 1885ean sortua izan zen Joaquin eta Benito Jamar anaiek, Ramon Usabiaga-k eta Manuel Oa-k. Joera liberal eta errepublikarreko egunkaria zen, eskuindarrekin gogor eztabai-datzen zuena eta nazionalismoarekiko ezin gorderiko errezeloa zuena, bai bere joera konfesionalarengatik eta baita *aberriaren batasunaren* aurka borrokatzen zutelako ustearengatik ere. Errestaurazio une garrantzitsuetan jarrera aurrerakoi hori mantendu zuen (aste tragikoa, Marokko-ko gerra, 1917ko greba, etab.) Lehenengo mundu-gerran, aliatuen aldeko jarrera defendatu zuen, Primo de Rivera-ren Diktadura kritikatu zuen -aldez aurretiko zentsurak uzten zuen heinean- eta prentsa gipuzkoarraren artean, alde handiz gainera, Bigarren Errepublikaren etorreraren alde lanik gehiena egin zuena eta berarekin gehiena poztu zena izan zen.

San Sebastián, por la República (lau zutabeak hartzen zituen izenburua).

La conjunción republicano-socialista ha triunfado brillantemente, ha triunfado en toda línea. No hemos de ocultar la enorme satisfacción que nos embarga. Pero nuestra satisfacción no ha de verse empequeñecida. Nuestra nobleza nos impide hacer leña del árbol caído.

...
San Sebastián ha dicho bien elocuentemente que es republicana. ¿Qué dirán ahora los cumplidores de esa consigna infame que han propalado desde los periódicos derechistas de que votar por la candidatura republicano-socialista era votar por el desorden, por el comunismo, por el soviet? (1931-4-13).

Jasotako errepublikartasunak gogora erazten die lehen Monarkia defendatu zuten egunkari batzuei edo eta halabeharrezkotasunak, *Pueblo Vasco* zalantzakorrari bereziki eta *El Día* nazionalistari. Errepublikaldian, aire erradikalagoa hartu zuen eta *Diario Republicano* azpituarekin argitaratzen zen.

1931n, oso kritikoa izan zen Lizarrako Estatutuarekin, ez hainbeste Estatuaren egituraketa kontuan hartzeagatik, baizik eta bultzatzen zuten indarreetatik (katoliko, eskuindar eta nazionalista eta bere eztabaida defendatzen zuten alderdi eta egunkarietara hedatu zuen. Geroago, Gestorek landutako Estatutua defendatzera pasa zen, kemen gehiegi gabe, behin eta berriz ahalegindu zen esaten Errepublika zela bere aurkako jarrera azaldu zuen eskualde bati autonomia ematera zihoana.

Errepublikaldian, egunkariko gizon indartsua Usabiaga izan zen, 1931-33 biurtekoan alderdi erradikaletik diputatu aterea eta 1935ean Lerroen-en Gobernuko ministrari izan zena.

Egunkariaren zuzendaritzaz honako hauek arduratu ziren errezkadan: Isaac Abaitua, Angel Maria Castell, Arian Navas, Alfredo del Barrio eta 1934etik aurrera David Casares, *Orfeo* gaitzizenarekin sinatuz. Erredaktoreen artean, Luis Calvo eta Maximiano Garcia Venero izan zituen eta 1936ko uztailaren 18aren aurretik ondorengo hauek ziren: Angel Gorrochategui, Mateo Uribe, Miguel Pola, Jose Plazuelos, Jose Luis Ituarte, Jose Munguia, etab..

La Voz de Guipuzcoa-k hamasei orrialde zituen 1936an, maindire erako formatoan. Publizitatea orrialde guztietan sartzen zuen lehenengoan salbu eta normalean publizitate hutsezko orrialde bat edo bi inprimatzen zituen. Ziur aski informaziorik gehiena eskaintzen zuena eta berorren tratamenturik sakon eta osoena egiten zuena zen.

3.2.6. La Noticia

Independente¹¹ bezala aurkeztu ohi zen goizeko egunkaria zen, baina halako joera eskuindar bat zuena. Hala ere ordea, berriemate-lanetan eta kirol- eta zezenketa-arloko informazioa ematen iharduten zuen batipat. 1923an sortu zen eta 1936ko Uztailaren 18rarte iraun zuen. Sortzailea Antonio Olondris apaiz jauna izan zen, jabea Zacarias del Pozo eta zuzendaria Teodoro Goñi Ayala, 1936ko Irailean *El Diario Vasco*-ko erredaktore izatera pasa zena eta geroago erredaktore-buru izan zena harik eta 1967an hil zen arte.

1934eko Urriko gertaeren aurrean ia prentsa gipuzkoar guztiak izandako iraultzaren aurkako jarrerak, ez zion eman biderik gobernu eskuindarrari (Lerroux-enari) egunkari donostiarrei isunik jartzeko, nahiz eta *La Noticia*-ko Antonio Huertas kazetariari, 3.000 pta.ko isuna ezarri eta egunkariko jabe eta kudeatzaile zen Zacarias del Pozo-k aurreratu dirua. Zacarias del Pozo berau, errepublikarrek "paseatua" izan zen altxamendu militarra gertatu eta egun gutxitara¹². Antonio Huertas zen kirol-orrialdeen ardura zuena eta boxeoko kronikak sinatzeko erabiltzen zuen *Directo* gaitzizena nahiz ziklismokoetan erabiltzen zuen *P. de Harizpe* oso ezagun eta herrikoi egin zituen. Bertan ziharduten beste erredaktore batzuk, hauek ziren: Luis Ureña, Francisco Melgarejo, Angel Moises *Alamares* eta Luis Mas.

Egunkari hau ere, 1936ko Uztailaren 18an ezkutatu zen.

3.3. Prentsa Araban⁴³

1936ko Uztailaren 18az aurreko prentsa arabarra, bi egunkarietara mugatuta zegoen: Joera errepublikarreko *La Libertad* -Lerroux-en *Partido Republicano Radical*-ekoa- zegoen alde batetik eta *Hermandad Alavesa* eta bereziki Jose Luis Oriol Urigüen⁴⁴ diputatuari loturiko *El Pensamiento Alavés* bestetik.

3.3.1. La Libertad

Egunkari hau, Gasteizko zaharrena zen. 1890ean sortu zuen Herminio Madinabeitia literaturako katedratiko eta letretako gizonak. Obra anitzen egile zen eta zalapartarik nahiz inolako alderdi politikorekin lotura jakinik gabeko liberala, zenbait aldiz zinegotzi eta 1920 eta 1923an hiriko alkate ere izana. Egunkari hau, goizeko hiruhilabetekari bezala sortu zen eta hurrengo urtean egunkari bihurtu zen. Sortzaileak berak zuzendu zuen egunkaria bere lehen aroan eta bere jabeakide ere izan zen Pedro Ordoño eta Guillermo Elío-rekin batera, harik eta 1917an, bere jabe goa, egunkaria jadanik zuzentzen zuen Luis Dorao maisu *nazionalari* laga zion arte. Honek jarraitu zuen zuzendaritzan egunkaria desagertu arte.

La Libertad-ek, adeitasun itxaropentsuz hartu zuen Primo de Rivera-ren Diktadura, baina kolpearen urteurrena ospatzetik urtebetera, erregimen berria deitoratuz mintzatzen zen: *Los que con gran ilusión vimos el acto realizado el 13 de Septiembre de 1923, estamos apenados en su aniversario*. Alderantziz, egunkari liberalak, *Viva la República* alaitasun-oihuz egin zion harrera erregimen errepublikarraren aldarrikapenari eta gainera zera azpimarratu zuen alegia berau: *de la mano de la voluntad democrática, sin violencias, sin subversión del orden, respetando la vida y la hacienda del rey abdicado y prometiendo un marco de satisfacción a las aspiraciones de autonomía del País Vasco* zetorrela.

Apirilaren 14a pasa eta gutxira, *La Libertad*-eko zuzendari zen Luis Dorao, Alejandro Lerroux-en *Partido Republicano Radical*-ean sartu zen eta egunkaria bere zerbitzura jarri zen:

portavoz de los intereses de los partidos republicanos y en ocasiones a la línea adoptada concretamente por el Partido Radical. Egunkariak ordea, 1933ko editorial batean, bide independentea zermala zioen: *La Libertad no está sujeta a ninguna disciplina de partido determinado. Sirvió y sirve con entusiasmo desinteresado a la democracia alavesa y en nuestro campo de acción, jamás nos desenvolvemos por insinuaciones o conveniencias de los amigos de Lerroux, ni de nadie. Nuestra independencia es absoluta.* (1933-5-17)¹⁵. "Independentzia" hori hain garbia izan ez zen arren, egia da noski, 1932ko Ekáinean Iruñean Udalen Batzarrea egin aurretik izan zen Estatutuaren aurkako kanpaina jarraitu zuela -*Partido Radical*-aren bidearen arabera-, nahiz eta hurrengo urtean, 1933ko Azaroko hauteskundeetarako hautagai erradikala lehentasunez ez bultzatu, orokorki errepublikar guztien aldeko izanik. Biurteko antirreformistan, alderdi erradikalekoen eta ezkerreko errepublikarren arteko etendura berriz, egunkariak *Izquierda Republicana* eta PSOErekiko izan zuen aldentze handiagoan nabarmendu zen.

Errepublikaldiaren hasieran. *La Libertad*-ek eta *El Herald Alavés*-ek, oso kideko zabalkundea zuten Gasteizen, hots, hiru mila ale ingurukoa, nahiz eta egunkari errepublikarrak eskuindarra gainditu probintziako gainerako herrietan.

3.3.2. El Pensamiento Alavés

El Pensamiento Alavés-en jatorrian, *Heraldo Alavés*¹⁶ zaharra egon zen. Azkeneko hau, 1903an sortu eta zuen, Ramon Ortiz de Zarate kazetari, politikoa, diputatu eta industrigizonak eta zuzendu ere berak egin zuen. Bere bizitza politikoa zabalak halere, guztia ere eskuinaren barruan eginak, norabide anitz izan zuen:

En sus treinta años de existencia -idazten du Antonio Rivera-k- fue propiedad de seis empresas, todas las cuales estaban en manos de personas ligadas directamente a los sectores más reaccionarios de la ciudad. A cargo de la dirección tuvo a un número importante de personas, lo

que le restó coherencia en la línea editorial, y a la vez expresa las diversas posiciones que el derechismo adoptó en la ciudad. Algunos de sus directores más señalados fueron carlistas como Ortiz de Zárate, mauristas como Olálora, integristas como Valentín Sáenz de Santa María, tradicionalistas simpatizantes con el nacionalismo como Domingo Arrese, nacionalistas puros como Antonio Sáenz de Santa María, o periodistas de profesión y en ese sentido, menos políticos, como Francisco Marquínez (que sí era jaimista) y sobre todo, Ramiro de Castro ¹⁷.

1930eko Irailean, Antonio Saenz de Santamaria¹⁸ pasa zen *Heraldo Alavés*-eko zuzendaritzara eta administratzailea Francisco Ruiz de Arbulo zen. 1931ko lehen seihilekoan, erredakzioaren zati bat, zuzendaria eta administratzailea, EAJn afiliatu ziren. Gatazkaren hazia ereina zegoen beraz: egunkariaren jabegoa alde batetik -eskuindarra- eta kazetaren joera ideologikoa bestetik -nazionalista-. Gorte Konstituziogileetarako hauteskundeetan, *Heraldo Alavés*-a irtenbide salomondarra hartuz irten zen gatazkatik: Pantaleon Ramirez de Olano hautagai nazionalista eta Jose Luis Oriol Urigüen katoliko foruzalea bulztatuz alegia¹⁹.

Heraldo Alavés-a igarotzen ari zen zailtasun ekonomikoek, egunkaria salmentan jartzera behartu zuten. Abenduaren erdi aldera, nazionalistek eta tradizionalistek berori eskuratzeko egindako lehiaren ondoren, azkeneko hauek lortu zuten helburua Jose Luis Oriol-ek eragiketa finantzatuta. *Heraldo*-aren erosketari sendotasun handiagoa emateko, otsailean *Editorial Tradición* sortu zuten, berorren Gobernu-Batzordeak Oriol lehendakari zuela. Domingo Arrese tradizionalista eta adetasun nazionalistak izanik Kongresoan *minoría vasco-navarra*-ko idazkari zena, izendatu zuten zuzendari eta nazionalismo/tradizionalismoaren arteko batasun-bidea mantentzen saiatu zen, harik eta Iruñeko Udalen Batzarrearen ondoren, Nafarroa at geraturik, Oriol-ek estatutuaren eta nazionalismoaren aurkako kanpaina gogorrari ekin zion arte. Gatazka larriz joan ziren eta egunkaria ixteko lehenengo kolpe huts bat ere egin zen, Sanjurjo Jeneralaren kolpe-saiakuntza hutsalaren ondoren gobernuaren suspentsioa

jasotzean. Azaroan arrazoi "ekonomikoengatik" itxi egin zen egunkaria eta Abenduaren 13an, *Pensamiento Alavés* egunkari berria kaleratu zen. Egoitza eta makineria berberak ziren, harpidedunak ere bai eta baita pertsonalaren zati bat ere; Hemeretzi kontratatuetatik, hamahiru lehengo nominakoak ziren eta kanpoan geldituak berriz, EAJko lau militanteak eta sinpatizante ba⁵⁰. Egunkari berriak, Luis Ortiz de Estrada⁵¹ zuzendari zuela, -1934eko Uztailetik aurrera Jose Goñi Aizpurua-ren kargujadanik *Hermandad Alavesa*-ren bozeramaile bihurturik, era honetan esplikatzen zuen bere jomuga:

Pensamiento Alavés, como dice su nombre, aspira a ser en la prensa, genuina manifestación del espíritu de Alava, que no es de hoy ni de ayer, sino que ha ido formándose y continúa elaborándose a través de una historia de siglos. Quiere esto decir que **Pensamiento Alavés** es un periódico cristiano, católico; mejor dicho muy vasco, puesto que nace en Euzkalerria, y por tanto muy español (...)

Dios y Patria son nuestros principios fundamentales; y como los fueros, la ley vieja, son sustancia de la Patria, y lo es también el idioma y la organización social y política, a la vez concausa y emanación de los fueros, a su defensa nos entregamos de lleno, poniendo a contribución nuestro esfuerzo para conseguir que Alava y el País Vasco entero gocen de las libertades a que tienen derecho.

Sabemos nosotros que no hemos de buscar nuestros enemigos en los pueblos ibéricos; antes al contrario, ellos han de ser hermanos que busquen nuestra ayuda y nos ofrezcan la suya. El enemigo está en la estatolatría del Estado moderno inspirado en el liberalismo, que forzosamente había de dar estos frutos, cada vez más amargos. Por eso hemos de combatir a uno y otro con toda la energía de que seamos capaces, hoy con el régimen en que se apoya, y mañana, si -Dios no lo quiera- resucitara el liberal parlamento que cayó el 14 de abril, seguiríamos combatiendo igual. (**Pensamiento Alavés**, 1932-12-13).

Pensamiento Alavés, egunkari politiko eta militantea izan zen eta *La Libertad*-en azaltzen diren kritiken arabera, estilo bortitzarekin gainera, alderdiek eta egunkariak Araban, ideologia kontrajarrietakoek ere, ordurarte izan zituzten ohizko harremanekin talka egiten zuena. Erregimen errepublikarrarekiko oso borrokalari azaldu zen egunkaria izan zen eta horrek 1932tik 1936ra zenbait auziperatze eta isun-kopuru ederra sortu zizkion bere zuzendariari. 1936ko hauteskundez geroztik, egunkariak aurrez aurreko borroka irekian ihardun zuen erregimen errepublikarrarekin eta eritzi publikoa ideologikoki gerra zibilerako prestatzen aritu zen.

*A partir del triunfo del Frente Popular, en febrero de 1936, la política de Oriol y de los tradicionalistas se encaminó casi exclusivamente a la preparación de la sublevación armada contra la República. El enfrentamiento verbal entre los que poco después se enfrentarían con las armas en la mano, llegó entre febrero y julio de 1936 a extremos de gran acritud. El 20 de Junio, Euskadi Roja hablaba de Pensamiento Alavés, órgano de la plutocracia alavesa, financiado por media docena de grandes rentistas tipo Oriol, que utilizan sus columnas para atacar a modestos ciudadanos y ponía en guardia a las autoridades y al Frente Popular para que corten rápidamente estos procedimientos y pongan fuera de la circulación a este órgano faccioso (1936-6-20). Por su parte Pensamiento Alavés no se quedaba atrás y, en un editorial condenando el asesinato de Calvo Sotelo, pedía la justicia del talión para los asesinos y para sus cómplices y prometía vengar por los mismos procedimientos la muerte del diputado ultraderechista (1936-7-14)*³².

3.4. Prentsa Nafarroan

1936ko Uztailaren 18a baino lehen, prentsa nafartarra hiru egunkarietara mugatuta zegoen: *Diario de Navarra* eskuindarra *Pensamiento Navarro* tradizionalista eta *La Voz de Navarra* nazionalista. Prentsaren joera hauek, 1936ko Otsaileko hautes-

kundeetan hautesle nafarrek eman zituzten botuekiko ez zetozen guztiz bat; eskuindarren multzoak botuemaileen % 69,1 lortu zuen, Fronte Popularrak % 21,7 eta EAJk % 9,2. Errepublikarrek ez zuten inolako adierazpide edo espresibiderik, nahiz eta hauteslegoaren zati garrantzitsua izan eta Erriberan nahiz Burundan (Altsasun), Iruñean, Tafallan eta haran pirinearretako herri batzuetan ere emaitzarik onenak lortu. 1931ko udahuteskundeetan, hautagaitza errepublikar-sozialistek, *La República* eta *Hoy* (Tuterakoa) astekariak izan zituzten, eskuindarrek eta nazionalismoak zituzten hiru egunkarien aldean begibistako desabantailarekin. Desabantaila hau, *Democracia*⁵ deitu egunkaria sortuz gainditu nahi izan zen, 1932ko Martxoaren 6an kaleratu zen egunkariarekin hain zuzen ere, baina zazpi hilabete baino ez zuen iraun.

Nace DEMOCRACIA recogiendo el ansia, latente hacía mucho tiempo en el sector de opinión navarra servidor incondicional de los ideales republicanos, de condensar las ideas mantenidas a costa de incesantes luchas en un órgano de opinión que, incorporado a la Prensa diaria, sea portavoz de anhelos y exponente del sentir republicano.

Fruto del esfuerzo de todos, incluso del sacrificio de todos, aparece DEMOCRACIA en la vía pública con el orgullo de aquel que nace limpio de mancha y firme en la intención, como obra que es de la férrea voluntad de gentes, humildes en su mayoría, que lo han creado, cuyos nobles sentimientos han de servir, y no engendro interesado de una oligarquía política y financiera.

...

Al servicio de la República; este es nuestro lema. Al servicio de la República, nuestro patriotismo inquebrantable, fervoroso, fanático si se quiere, Al servicio de la República, nuestra fe ciega en la virtud de un régimen nacido del alma popular fuente de todas las virtudes...

Al servicio de Navarra, a cuyos problemas privativos, económicos, sociales y administrativos hemos de dedicar atención preferente...

Egunkari hau sortzen, *Acción Republicana* eta *Partido Radical*-etik zetozen afiliatuek eskuhartu zuten eta neurri apalagoan bazen ere, *Partido Republicano Autónomo Navarro*-koek ere bai. Zazpi hilabete geroago, arrazoi ekonomikoengatik desagertu zen *sencillamente porque lo recaudado en la suscripción no dió lo suficiente para crearlo en condiciones de vitalidad y sobre todo, con imprenta propia*⁶⁴.

Benetan gertatu zena ordea, zera izan zen, egunkari hau hilabete batzutan eta aldizkakotasun desberdinetako beste egunkari errepublikar batzuk ere izan arren, egunceroko prentsa, eskuindarren eta nazionalismoaren eskuetan egon zela. Garrantzi berezikoa izan zen *Diario de Navarra*-ren presentzia. Egunkari honek, 1920an jada, 10.000 ale argitaratzen zituen, *El Pensamiento Navarro* egunkari karlistak argitaratzen zituen 2.500 aleren aurrean eta 1932an, bere tirada 15.000 alekoa zen, *La Voz de Navarra*-k zituen 3.900 aleren aldean⁶⁵. *Diario de Navarra*, eritzi publiko nafarra eratzeko bitarteko nagusia izan zen eta Bigarren Errepublikako urteetan, erakunde errepublikar eta gobernatzaileen izen txarrantzako funtsezko pilare bilakatu zen, legez eraturako erregimenaren aurka egiteko bortizkeriaren aldeko sentimentua sortuz eta azkenik hori, 1936ko Uztailaren 18an iritsi zen altxamendu militarrekin eta hark osoro lagundu eta bere bulkadarik sutsuena eskaini zion. Neurri batean bederen, 1931ko maiatzaz geroztik Hamarrekoak (*Decurias*) deituak, hain zuzen ere gero *requete*-en antolamendu armatua eratzeko oinarri izan zirenak, eratu zirenez gero, kolpejoleen sarcairentzat bermapuntu bat gehiago izan zen egunkari hori. Gero, laguntza militarra eta finantzaketa nahiz egituraketa militarra lortzeko Mussolini-rekin egindako elkarrizketa etorri zen eta azkenik altxamenduan burubelarri sartzea.

3.4.1. Diario de Navarra

Diario de Navarra-ren lehen alea, 1903ko Otsailaren 25ean azaldu zen, informazio katolikoko prentsa kontserbadorearen garapeneko kontestuaren barruan eta Hego Euskal Herriko zutabe nagusiak, *La Gaceta del Norte* eta Donostiako nahiz

Bilboko *El Pueblo Vasco* ziren. *La Información* enpresak argitaratzen zuen -eta gaur egun ere hala jarraitzen du- eta berori 200.000 pezetako kapital sozialarekin eratuta zegoen, 500na pezetako 400 akzio izendatutan zatituta. Bere Estatutueta 2. artikuluan definitu ziren argitarapen-printzipioak:

Se inspirará, no obstante, sin alardes innecesarios, en los verdaderos sentimientos religiosos del país; no se convertirá directa ni indirectamente en órgano de ningún partido político; sabrá recoger y mantener las enseñanzas del orden social, de la familia y de la propiedad; defenderá resueltamente nuestro régimen privativo y procurará orientar a la opinión con un criterio recto y elevado independientemente de toda agrupación política. Habrá de distinguirse también la nueva publicación por su parquedad en tributar alabanzas y por su templanza e imparcialidad para examinar la gestión de las Autoridades locales, formulando respetuosa censura o tributando el debido aplauso, sean cuales fueren las personas que adopten los acuerdos⁶⁶.

Sozietatearen eraketan, garai hartako Merkatal eta Industri Ganbara Ofizialeko ordezkari prestuek eskuhartu zuten eta bere Zuzendaritza-Batzordetik, *Electra Irati*, *Sociedad de Seguros Mutuos*, *Huici*, *Múgica y Cía*, *Irurzun y Cía*, *Larraya y Cía*, *Sociedad Burlada y Belascoain de aguas minerales*, *Tejería Mecánica*, *La Vasconia*, *Sociedad General Azucarera de España*, *Cementos Portland*, *Aguas de Arteta*, *Papelera Española*, eta abarretako industrigizonak pasa ziren. 1904ean Nafarroan *Partido Conservador* deitua eratu zenean, *Diario de Navarra*-ko sortzaileetako bi, bere lehen Batzordeko eta Batzorde Egikaritzailen partaide izan ziren (Serapio Huici eta Valentín Marquina). Beren eskuindarreko harremana begibistakoa izan zen arren, bai ekonomi arloko loturengatik eta baita defendatu zuen politikarengatik ere, egunkaria bere lehen alean independente bezala azaldu zen eta *con una sed grande de imparcialidad, de verdad y de justicia* zetorrela zioen, inolako konpromezurik gabe, *ni con la derecha ni con la izquierda*, eta zera

eransten zuen, alegia, ez zeukala beste inori zertan entzunik: *por qué escuchar otras voces que las de la conciencia propia formada al calor de los principios de la religión católica y fundida en el amor de nuestras leyes forales, que viven en el alma de todos los navarros*⁵⁷.

Diario de Navarra, nafar prentsako tiradarik handieneko egunkari bihurtu zen eta eritzi publikoaren eraketa ideologikoan ere eraginik handiena izan zuena izan zen. Apurka-apurka, Nafarroako klase menperatzailearen eta bere ideologia den *navarismo*-aren organo adierazle izatera iritsi zen.

Raimundo García *Garcilaso* izan zen bere zuzendaria berrogeitamar urtetan zehar (1912-1962) eta joera eskuindarra eman zion. Bigarren Errepublikan aldarrikatuz geroztik, erakunde errepublikarrentzat joera iraingarria kanporatu zuen, altxamendu militarra prestatzeko hasieratik Mola jeneralarekin lan eginaz. Raimundo García gainera, kazetaria ezezik politiko ihardulea izan zen, beti ere eskuindarren eremuan noski: *Asamblea Nacional*-eko partaide Primo de Rivera-rekin, *Unión Patriótica*-koa eta *Somatén*-ekoa Gorteetako diputatu 1933an eta 1936an eskuindarren multzoko Hautagaitzetan eta guzti horretaz gainera, altxamenduan konspiratzaile⁵⁸.

Bigarren Errepublikan aldarrikatu zenetik, *Diario de Navarra*-ren jarrera, erregimen berriarekiko zeharo aurkakoa izan zen⁵⁹. Batzutan, egunkariak bere editorialetan, gobernarietikiko zentsura ezezik, demokrazia, parlamentarismoa eta sufragio unibertsala berbera ere, bere egin ez izanaren seinaleak azaltzen zituen. 1933ko urtariletik aurrera eta *La unión de la derecha* izenpean, *Diario de Navarra*-k erregimen demokratikoarekiko erdeinua zabaltzeko kanpaina osoa egin zuen. Gainera, eskuindarren multzoa bultzatu zuen -bertan bere zuzendaria ziholarik-tradizionalistak eta *Acción Española*-ko partaideak bakarrik elkarriketatzen zituen eta gero, hauteskundeetako garaipena ospatu zuen. 1936ko hauteskundeetarako, kanpaina gogorra egin zuen *un cartel de derechas auténticas* deitua lortzeko eta hauteskunde-kanpaina bitartean, etengabe erasotu zuen Fronte Popularra, Moskurekin eta Sobietarrekin identifikatuz. *El Frente*

*Popular obedece a Moscú... Moscú manda y hacia el Soviet se marcha... el comunismo se sirve del Frente Popular para utilizar las espaldas de los partidos republicanos pequeño-burgueses a fin de escalar las fortalezas del Estado más cómodamente*⁶⁰. Gerra zibila lehertu aurre-aurrean, sistema demokratikoarengan berak zuen fede-faltaren egiaztapena egin zuen:

*... La mejor sustancia de los pueblos, la sustancia que debía producir frutos benditos de paz, de fraternidad, de caridad, de progreso y de alegría, se la lleva esta mala raíz del sufragio universal, de la cual se extrae luego el veneno del parlamentarismo que aniquila toda posibilidad de bienestar político y de paz social. (Diario de Navarra, 1936-2-12)*⁶¹.

Erregimen errepublikarrarekiko aurkako jarrera horrek, arazo larriak sortu zizkion. 1931ko Abuztuan, Alcalá Zamora-ren gobernuak berorrentzako suspentsioa agindu zuen *Pensamiento Navarro, La Tradición Navarra*, beste Hego Euskal Herriko egunkari batzuren (*Euzkadi, La Tarde, La Gaceta del Norte, El Día, La Constancia*, etab.) eta Estatuko beste batzurenarekin batera (*Unión, El Siglo Futuro*, etab.)⁶². Egoera hori errepikatu egin zen hurrengo urteko abuztuan, Sanjurjo Jeneralaren altxamendua zela bide⁶³.

Diario-aren argitarapen- eta informazio-politika honek, haserre bizia eragiten zuen Iruñeko sektore errepublikarren artean. 1936ko Otsaileko hauteskundeetan Fronte Popularrak garaitu eta hiru aste beranduago, manifestazio bat antolatu zen hirian, Diputazioko Gestora kentzea eskatuz, izan ere, hau eskuindarra bait zen eta manifestazioa *Diario de Navarra*-ren tailerren aurrean bukatu zen, bi hildako eta zenbait zauritu bitarteko zirela⁶⁴.

Gerra zibila lehertu aurreko asteetan, Raimundo García, *Garcilaso*, *Diario*-aren zuzendariak, gerra zibilaren prestatzaile ideologiko eginkizunean ihardun zuen bere egunkariaren bitartez, praktikan gutxiago balio ez zuen Sanjurjo Jeneralaren, tradizionalisten eta Mola Jeneralaren arteko lotura edo zubi eginez.

3.4.2. Pensamiento Navarro

Pensamiento Navarro-k 1897ko Urriaren 17an argitaratu zuen bere lehenengo alea. 1911rarte, *Diario carlista* azpтитulua ipini zuen, baina data horretan, *Diario Tradicionalista* zioenaz aldatu zuen. *La Lealtad Navarra* izeneko egunkariaren jarraitzaile zen goizeko egunkari hau. Bata zein bestea, Eskualdeko Batzordeak sortuak ziren. *Don Carlos* hiltzean, bere seme *Don Jaime*-ri fidel zitzaion egunkari gutxitako bat izan zen⁶⁵. 1932an, Comución Tradicionalista izenpean, hiru adar bereziak batzea lortu zuen: jaimistak, integristak eta mellistak.

Bere lehenengo alean, *Nuestro Propósito* izeneko editorial batean, bere joera esplikatu zuen:

Soldados somos de la bandera carlista y con todas las energías de nuestro corazón, defendemos el perdón que tremolaron nuestros hermanos en sus épicas empresas militares.

Defensores del sacrosanto lema de Dios, Fueros, Patria y Rey, no solamente sostendremos con tesón las doctrinas que en estas palabras se encierran, sino que combatiremos todo aquello que no sea perfectamente ortodoxo en materia religiosa, monárquico tradicional en política y foral en todo el régimen de gobierno.

*Por eso, nuestro primer cuidado ha sido solicitar la censura eclesiástica para el **Pensamiento Navarro**, el cual desde luego, se pone incondicionalmente a las órdenes de nuestro prelado, seguro de que siempre ha de ser hijo sumiso y fiel servidor de sus mandatos*⁶⁶.

Pensamiento Navarro-k, mugimendu tradizionalistak bezala, muzin egina zion demokrazia politiko eta sufragio unibertsal usaina zeraman orori. Lehenengo aleetan, zera ziotsan: *en nuestro periódico debemos atacar duramente las doctrinas liberales* (1897-10-27) eta sugar hori, 1936ko Uztailaren 18rarte mantendu zuen, nahiz eta bere kritikak "in crescendo" joan Bigarren Errepublikaren aldarrikapenetik gerra zibilerarte.

Bigarren Errepublikako lehenengo aldian, egunkariak errepublikartasunarekiko zuen jarrera aurkako baldin bazen ere, euskal nazionalismoarekiko ulermenekoa izan zen. Ekainaren 17ko *Pensamiento Navarro*-k, aurreko egunean eskuindarrek, tradizionalistek eta EAJkoek Lizarrako Udalen Batzarrean akordatutako Euskal Estatutuaren proiektuaren onespenerakiko goraipamenak baizik ez zituen. Harreman hauek ez ziren haatik desberdintasun gabeak izan, izan ere, Ekainaren 28an esfortzu handia kosta bait zen guztien artean hautagaitza bakarra eratzea, baina azkenean lortu egin zen, areago oraindik, Jose Antonio Agirre jelkidea buru zela, nahiz eta *católico-fuerista* izena hartu⁶⁷. Nazionalistekiko harremanak, 1931ko azkenalditik aurrera hoztu ziren, izan ere, Lizarrako Estatutu-proiektua lurperaturik, *Comunión Tradicionalista*-k interes gutxi izan bait zuen izapidaketa ezkerreko Gestoren esku gelditzen zen proiektu berri batengan.

1936ko hauteskundeetan Fronte Popularrak lortutako garaipenetik aurrera, *Pensamiento Navarro*-ren tonua, Errepublikarekiko geroz eta aurkakoagoa izan zen eta bere kide *Diario*-ak bezala, eritzi publiko nafartarraren artean erakunde errepublikarren aurkako bortxazko giroa sortzen lagundu zuen eta azkenean bortxa, gauzatu egin zen.

3.4.3. La Voz de Navarra

La Voz de Navarra-k, 1923ko Martxoaren 4ean argitaratu zuen bere lehenengo alea, Primo de Rivera Jeneralaren Estatu-kolpea baino hilabete batzuk lehentxeago hain zuzen ere. *Diario Independiente* azpтитulua zeraman, nahiz eta EAJko Napar Buru Batzarraren bozeramaile izan⁶⁸ (1930erarte *Comunión Tradicionalista Vasca*-koa). Informazio eta eritziko egunkari hau, bi elkarteren menpekoa izan zen: *La Publicidad* eta *Tipográfica Navarra*, beren kapitala gehienbat EAJko militanteek izenpetua zelarik, baina tartean bazeuden katoliko eta jaimista batzuk ere. Lehenengo enpresa, argitarapenez arduratzen zen eta bigarrena tailerren titularra zen.

Bere joera politikoa, ondorengoa izan zen:

*La Voz propugnó siempre la restauración foral y defendió con ahínco la incorporación de Navarra al Estatuto Vasco, lo que fue causa de frecuentes polémicas con los otros dos diarios de Pamplona: el tradicionalista **El Pensamiento Navarro** y el católico **Diario de Navarra** de Raimundo García (Garcilaso), diputado navarrista y enemigo del Estatuto vasco⁶⁹.*

EAJk indar gutxi zuen probintzia batean egunkari nazionalista hau izatea, urte batzutan bederen, zuzendaritzak Nafarroan egunkari nazionalista bat mantentzeko zuen gogoari zor izan zitzaion. 1935ean, Jose Antonio Agirre-ren lekukotzaren arabera, *El Día* egunkari nazionalista gipuzkoarrak, *La Voz de Navarra*-k berak baino ale gehiago saltzen zituen probintzia horretan, beraz buruzagi jelkideak, arazoari irtenbide "zorrotza" ematea proposatzen zuen. Egoera hau ez zen beti horrela izan. Primo-ren diktadurakoan, *La Voz*, probintziako tiradarik handieneko bigarren egunkaria zen. Hura erori ondoren, egunkari nazionalistak, garapen garrantzitsuko aldia izan zuen, 1932an 3.500 aleko tirada lortuz (*Diario de Navarra*-k 15.000 ale kaleratzen zituen eta *Pensamiento Navarro*-k 3.900) baina bere ments ekonomikotik eratorritako krisialdi latzean sartu zen. Azken urte horietan, EAJko Bilbon kokatutako zuzendaritza (Euzkadi Buru Batzarra), diruz eta gizonez hornituz, EAJ nafartarrak zuen barne-krisiaren islada garbia zen *La Voz*-en egoera gogorra arintzen saiatu zen⁷⁰.

Altxamendu militarra hasi ondoren, *La Voz de Navarra* berehala inkautatua izan zen, bere zuzendari zen Jose Aguerre (*Gurbindo*) atxilotua eta bere tailerretan, *Arriba España* lehenengo egunkari falangista egin zen.

Euskaratzailea: Andoni Sarriegi

K.G.

¹ FABRA Agentziaren zentral madrildarra, 1936ko Urriaren 29an, Largo Caballero-ren Gobernuan Estatu-Ministrari zen Julio Alvarez del Vayo-ren aginduz inkautatua izan zen ondorengo zela bide: *sus emisiones poseían un carácter público de interés nacional*. Egun horretatik aurrera, Carlos Esplá Rizo pasa zen agenziako zuzendaritzara gobernuaren izenean. Era berean izan ziren inkautatuak Bartzelonako eta Valentziako sukurtsalak. Maria Antonia Paz, **La Creación de la Agencia EFE: medios técnicos y objetivos**, Prensaren Historiako 2. Jardunaldietako ponentzia, Bilbo 1988.

² Eskuindarrak, probintzia guztietan batuta joan ziren, Araban salbu.

³ Restituto Zorrilla Castresana, **Los hábitos de lectura de Bilbao durante el Estado de Excepción: 1876-1879**, UPV-EHU-ren Argitarapen-Zerbitzua, Bilbo, 81 or. eta ondorengoak.

⁴ Alfonso Sanchez-Tabernerero J.ak aipatua, Doktoradutza-Tesia *El Correo Español-El Pueblo Vasco y su entorno informativo (1910-1985)*. Iruñea 1988, 1. Bol., 142. or.

⁵ *Euzkadi* egunkariak landutako bi grafikoen arabera 1936an Bilbo eta Donostiako egunkariak zuten zabalkundea (Manuel de Irujo-ren Artxiboa, Iruñea, 66 eta 68 artxibategiak). Jose Luis Granja J.ak *La prensa nacionalista vasca (1930-1937). La prensa de los Siglos XIX y XX. Metodología, ideología e información. Aspectos económicos y tecnológicos* obran aipatua. Karmelo Garitaonandia J.aren ardurapeko argitarapena. UPV-EHUren Argitarapen-Zerbitzua. Bilbo, 1986.

⁶ Prensaren Estatistika Ofizialean azaltzen diren prentsaren tiradak, enpresek berck egindako aitomenen arabera argitaratzen ziren, beraz, behar diren erreserbekin hartu behar dira. Batez ere orientazio gisa adierazten ditugu eta bereziki, argitarapen batzuek beste batzuekiko zuten pisua ebaluatzeko.

⁷ Alfonso Carlos Saiz de Valdivielso. *Triunfo y tragedia del periodismo vasco* Editor Nacional, Madrid 1977, 207-208. or.

⁸ Gatazkaren garapena zehazki aztertzeko, ikus Jose Luis Granja-ren *Nacionalismo y II República en el País Vasco*, Centro de Investigaciones Sociológicas, Ed. Siglo XXI, Madrid 1986, 84-98. or.

⁹ Anacleto Oruetak 55 akzio hartu zituen, beste 45 akzioak, Gustavo Scheifler eta Javier Gortazar-en eskuetan gelditu ziren.

¹⁰ *Acción Vasca* bizi laburreko egunkaria izan zen; hogeitamar ale baino ez zituen kaleratu. Bilbon 1931ko martxoaren 24etik apirilaren 28ra bitartean. *Tipográfica General*-en inprimategia probetxatuz EAE-ANV-ren egunkari ofizial bat ateratzeko sortu zen (*La Tarde* gehienera ere ofiziosoa baino ez bait zen). Alderdi honek, ez zuen bere kazetarik izan harik eta 1933-34ean *Tierra Vasca* atera zuen arte. Gero berriro ere desagertu egin zen 1936ko abendurarte, gerra hasi eta garatu arte alegia.

¹¹ *El Liberal* enpresaren politika hedatzaileak aurreranzko urrats bat eman zuen 1906an *Sociedad Editorial de España* sortzean, izan ere honck, *El Liberal* eta Mende hasierako urtetatik salmenta beherantz zihoakion Gasset familiaren *El Imparcial* bildu bait zituen. Sozietateak 4.600 akzio 1.000na pezetako zeuzkan, horietatik 2.100 Gasset familiari zegozkolarik eta 2.500 *Sociedad El Liberal* deituari. Trusta, *El Heraldo de Madrid* erostean osatu zen. Sozietatea eraturik, bere politika hedatzaileari jarraitu zitzaion *El Defensor de Granada* (1907an) eta *Xixongo Noroeste* (1908an) erosiz. 1907an, trustak *La Moda Práctica* sortu zuen, bere boterea astekarien arlora hedatu behar zuela zirudien astekaria hain zuzen ere, baina izen hori eramatetik ez zen pasa.

¹² *Nuestro Aniversario, La Gaceta del Norte*, 1902-10-11n (p.l.).

¹³ Alberto Lerchundi-ren *La Gaceta del Norte, 83 años de historia*. Karmelo Garitaonandiaren hitzaurrea. UPV-EHUren Argitarapen-Zerbitzua. Bilbo, 1985, XIV. or.

¹⁴ Alfonso Carlos Saiz de Valdivieso, *Ibidem*, 318. or. eta ondorengoak eta Alberto Lerchundi, *Ibidem*, 48. eta 49. or.

¹⁵ Atal hau bereziki Enrique Ybarra-rengan funtsatzen da. *Un periódico institución. 75 años informando: 1910-1985. El Correo Español-El Pueblo Vasco*-ren argitarapena, Bilbo, 1985. Alfonso Sanchez Tabernero, *El Correo Español-El Pueblo Vasco y su entorno informativo*. Doktorego-Tesia, Iruñea, 1988.

¹⁶ Alfonso Sanchez Tabernero da *neutrallasun*-eko xehetasun hau jasotzen duena. A.C. Saiz de Valdivielso-k aldiz, *El Pueblo Vasco*-k eta *El Nervión*-ek Inperio zentralak begi onez begiratu zituztela adierazten du.

¹⁷ *Euzkadi*-k eta *El Liberal*-ek bestalde, aliatuen aldeko jarrera mantendu zuten.

¹⁸ 1936-12-10eko *Batzorde Kalifikatzaile Zentralaren* akordioa. *Euskal Herriko Agintaritzaren Egunkaria* 1936-12-15.

¹⁹ Injincrua zen. *Pasavolantes* izeneko sekzio bat idazten zuen *Argos* izenarekin. 1873-1879an *El Correo Vascongado* egunkaria ere sortua zen, eritzi publikoa monarkia isabeldarraren alderako irabaztearren, berak, *Unos y otros, recuerdos de nuestras discordias intestinas* izeneko liburuan adierazten duen bezala: *Unos pocos, muy pocos bilbainos, adictos a la monarquía destronada, fundamos un periódico. EL CORREO VASCONGADO, con el propósito de hacer propaganda en favor de nuestra causa*. 55. or. Restituto Zorrilla-k *Los hábitos de lectura de Bilbao durante el Estado de Excepción: 1876-1879*, UPV-EHUren Argitarapen-Zerbitzua, Bilbo 1988.

²⁰ *España ante nuevos rumbos, El Nervión* 1923-9-15. A.C. Saiz de Valdivielso-k aipatua, *Ibidem*, 193. or.

²¹ Manuel Echevarria, beren jabeen erabakiz desagertu zen *La Guerra* egunkariko eracntzaile izana zen. Echevarria jaunak eta *La Guerra*-ko langileak,

akordio batera iritsi ziren lehengo enpresarekin, makineria eta instalazioak erabiltzeko eta egunkari berri bat argitaratu ahal izateko. Arantza Lezamiz-ek aipatua, *El Noticiero Bilbaino* (1875-1937), urteko Memoria, (p.l.).

²² Restituto Zorrilla, *Ibidem*, 91. or.

²³ Miguel Unamunok bere orrialdeetan idatzi zuen bere lehen artikulua: *La Unión hace la fuerza* (1880) eta gero Antonio Trucba-k zuzentzen zituen bere literatur orrialdeetako kolaboratzaile atxekia izan zen.

²⁴ Egunkariak, bere lehen aroan, ondorengo testuarekin autoiragartzen zuen bere burua: *El Noticiero Bilbaino. Ha sido y sigue siendo el periódico de mayor circulación de Bilbao, en el norte de España. Por eso también, el más favorecido por los anunciantes, sin que nadie pueda probar lo contrario.*

²⁵ Arantza Lezamiz-ek aipatua, *Ibidem*, 3. or.

²⁶ Alfonso Carlos Saiz de Valdivielso, *ibidem*, 225. or.

²⁷ *El Fuerista* egunkari katolikoa zen eta bere lema *Dios, Patria y Rey* zen. 1888ko Urtarrilaren 19tik, 1898ko Maiatzaren 10erarte argitaratu zen.

²⁸ Juan Maria Peña Ibañez, *El Diario Vasco. Cincuenta años después. Sociedad Vasca de Publicaciones*-en argitarapena, Donostia, 1984.

²⁹ Alfonso Carlos Saiz de Valdivielso, *ibidem*, 116. or.

³⁰ A. C. Saiz de Valdivielso-k aipatua, *Ibidem*, 279. or.

³¹ Causa General. Gipuzkoa. Prentsa, 32. or. Celso Almuña Fernandez, *La Inquisición franquista y la formación de la Causa General*, Prentsaen Historiari buruzko 2. Topaketak. Bilbo, 1988.

³² 1916 eta 1919 bitartean, izen bereko egunkari katoliko bat argitaratua zen.

³³ Juan Ramón Peña Ibañez, *El Diario Vasco. 50 años después. Sociedad Vascongada de Publicaciones* argitaldaria, Donostia, 1984, 34. or.

³⁴ Bere lehendabiziko zuzendaria Landaburu izan zen.

³⁵ A.C. Saiz de Valdivielso, *Ibidem*, 225-6 or.

³⁶ Injineru eta Enpresari izan zen, Papelera Española-ren eta enpresa industrial nahiz kazetagintzakoen sortzailea (*Novelades* aldizkaria, *El Pueblo Vasco*-z gainera), Gorteetako diputatu Donostiatik, senatari Gipuzkoatik, Diktadurakoan *Asamblea Nacional*-eko partaide eta Gorteetako diputatu hiru legegintzaldi errepublikarretan.

³⁷ A.C. Saiz de Valdivielso, *Ibidem*, 57. or.

³⁸ Felipe Urcola-k 1936ko Abendutik aurrera *Euzko-Deya* kazeta zuzendu zuen, Eusko Jaurilaritzak Parisen sortutako informazio-organoa.

³⁹ Juan Peña Ibañez, *Ibidem*, 83. or.

⁴⁰ A.C. Saiz de Valdivielso, *Ibidem*, 321. or.

⁴¹ Aipatutako A.C. Saiz de Valdivielso eta Juan Ramon Peña Ibañez-en liburuetan, independente bezala azaltzen da egunkari hau. Egia da prentsak orokorki zuena baino izaera politikotik gutxiago zeukala, baina batzutan bere joera eskuindarra nabarmentzen zen, nahiz eta eguncero ez aurkitu gatazka politikoan sartuta 1936ko Ekaineko *El Diario Vasco*-ren ale batek, prentsa gipuzkoarra aztertzen ihardun zuen eta han ere, joera politikorik ez zuela adierazten zen. Nik neuk, *aitortutako* edo *deklaratutako* joera politikorik ez zuela esango nuke.

⁴² Celso Almuña, *Ibidem*, 17. or. eta ondorengoak.

⁴³ Prentsa arabarra aztertzeko, lan hauek hartu ditut oinarritzat batipat: Antonio Rivera-ren *La prensa alavesa en el primer tercio del siglo XX*, idazlana, *La Prensa en los Siglos XIX y XX. Metodología, ideología e información. Aspectos económicos y tecnológicos*. UPV-EHU-ren Argitarapen-Zerbitzua, Bilbo 1986, 551-571. or.

Santiago de Pablo-ren *Las empresas periodísticas de Jose Luis Oriol: Heraldo Alavés y Pensamiento Alavés* idazlana, *La Prensa de los siglos XIX y XX. Metodología, ideología e información. Aspectos económicos y tecnológicos*. UPV-EHU-ren Argitarapen-Zerbitzua, Bilbo 1986, 571-587. or.

Santiago de Pablo-ren *Prensa, política y opinión en Alava durante la Segunda República* idazlana, *Kultura* aldizkaria, 7 Zk., 1984eko Azaroa, Gasteiz, 96-104 or.

⁴⁴ Jose Maria Orjol eta Urigüen, arkitektoa zen. Leongo Institutuko eta Valentziako Unibertsitateko proiektuak egin zituen eta hainbat enpresetako akzioduna zen, horien artean zenbait enpresa elektriko zegoelarik (*Hidroeléctrica Española, Ibérica y el Viesgo, cooperativa de Madrid, Unión eléctrica de Cartagena, Eléctrica de Lima* eta *Electras Marroquíes*) eta baita argitarapen-sektorekoak ere (*Editorial Católica Voluntad*). Diputatu maurista izan zen 1918an eta Errepublikako hiru agintealdietan.

⁴⁵ Santiago de Pablo-k *Prensa, política y opinión en Alava durante la Segunda República* idazlanean aipatua, *Kultura* aldizkaria, 7 Zk., 1984eko Azaroa, Gasteiz, 96. or.

⁴⁶ *Heraldo Alavés*-ek bere aldetik *El Alavés* egunkari karlistak utzitako hutsunea bete zuen eta azkeneko honengandik bere makineria eta Ortiz de Zarate zuzendaria bereganatu zituen.

⁴⁷ Antonio Rivera-k *La prensa alavesa en el primer tercio del siglo XX* idazlana, *La Prensa de los Siglos XIX y XX. Metodología, ideología e información. Aspectos económicos y tecnológicos*. UPV-EHUren Argitarapen-Zerbitzua, Bilbo 1986, 554. or.

⁴⁸ Francisco Marquinez lehengo zuzendaria, *El Pensamiento Navarro*-n postu berbera betetzera pasa zen.

⁴⁹ Santiago de Pablo, *Ibidem*, 575-576. or.⁵⁰ *Heraldo Alavés* desagertzeak eta beren egunkari baten jabe ezinbihurtu izanak, nazionalistek eritzi arabarrean beste sarbide batzuk saiatzea ekarri zuen. Alde batetik, 1932ko Abenduaren 24ean, *Arabarra*-ren laugarren aroko lehen alea azaldu zen eta bestetik berriz, hurrengo urteko urtarrilaren 10etik aurrera, Euzkadi-ren edizio arabarra argitaratu zen, Arabari eskainitako *Euzkadi en Araba* orrialde osoarekin. Orrialde honen idazleak, *Heraldo*-tik kanporatutako gehienak izan ziren: Lombana, Ruiz de Arbulu, Manuel Ibarondo eta denboraldi batean Venancio del Val, Santiago de Pablo, *Ibidem*, 583. or.

⁵¹ *El Siglo Futuro*-ren zuzendari izana zen eta espresuki etorri zen Gasteiza egunkariaren kargu egiteko.

⁵² Santiago de Pablo, *Ibidem*, 586. or.

⁵³ Angel Garcia-Sanz Marcotegui-ren *Democracia*-ri buruzko, *Los promotores de Democracia, periódico republicano pamplonés de 1932*, azterlanean oinarritua. **Príncipe de Viana** aldizkaria, XL-VI. Urtea, 174. zk., 1985eko Urtarrila-Apirila.

⁵⁴ Angel Garcia-Sanz, *Ibidem*, 111. or.

⁵⁵ *Estadística de la prensa periódica en España*, 1920, Madrid 1921, 66-67. or. eta V. Arteta-ren *Aproximación al nacionalismo Vasco en Navarra a través del Archivo del Gobierno Civil de Pamplona*. XVIII-XIX-XX. mendeetako Nafarroako 1. Kongresoan aurkeztutako Komunikazioa, 15. or. Iruñea, 1985eko Abendua. Silvia Fernández Vigueira-k *El Alzamiento en Navarra. Su reflejo en Diario de Navarra. El Papel de Raimundo García Garcilaso* lanean aipatua.

⁵⁶ José J. Sánchez Aranda, *Los comienzos del Diario*, 55. or. eta hurrengoak. *Ediciones y Libros S.A.*, Iruñea 1983.

⁵⁷ *Diario de Navarra*, 1903-2-25, 1. or.

⁵⁸ Silvia Fernández Vigueira, *Ibidem*, 2. or.

⁵⁹ Erakunde demokratikoekiko eta hauteskunde-sufragioarekiko desconfiantza hau, ez zuen Errepublika garaian bakarrik azaldu, baizik eta izpiritu berbera nabarmendu zuen Monarkiarekiko ere Errestaurazio garaian, nahiz eta, begibistakoa denez, askoz ere gorroto gutxiagorekin azaleratu.

⁶⁰ Silvia Fernández Viguera, *Ibidem*, 5. or.

⁶¹ Silvia Fernández Viguera, *Ibidem*, 3. or.

⁶² Pedro Gómez Aparicio-ren *Historia del Periodismo Español. De la Dictadura a la Guerra Civil* (IV. Tomoa). Editora Nacional, Madrid 1981, 259. or. eta ondorengoak.

⁶⁵ Pedro Gómez Aparicio, *Ibidem*, 297. or. eta ondorengoak.

⁶⁶ Angel Pascual, *El inicio de la guerra civil en Navarra* idazlana, *La guerra civil en el País Vasco* obran. Manuel Tuñón de Lara-k zuzendua. Argitaratzaileak: Karmelo Garitaonandia eta Jose Luis de la Granja. UPV-EHU-ko Argitarapen-Zerbitzua, 1987.

⁶⁷ Ana María Calzada, *La prensa navarra a fines del Siglo XX*, Cuaderno de Trabajo nº 2, Universidad de Navarra, Instituto de Periodismo, Iruñea 1954. 60. or. eta ondorengoak.

⁶⁸ Ana María Calzada-k aipatua, *Ibidem*, 60. or.

⁶⁹ Egia esan, beste leku batzutan askoz ere okerragoa izan zen. Araban, porrot egin zuen Lizarrako Estatutuaren inguruko hautagaitza-proiektu bakarrak eta Espainiako Estatuko gainerako lurraldeetan, eskuindarrak banatuta joan ziren hauteskudeetara.

⁷⁰ Nafarroako EAjko Zuzendaritza-Kontseilua.

⁷¹ Jose Luis Granja, *La prensa nacionalista vasca: 1930-37* idazlana, *La prensa de los Siglos XIX y XX* obran, M. Tuñón de Lara-k zuzenduta. Argitaldaria: Karmelo Garitaonandia, UPV-EHU-ko Argitarapen-Zerbitzua, Bilbo 1986, 666. eta 667. or.

⁷² Jose Luis Granja, *Ibidem*, 667. or.